

Skrift 48.2

HISTORISCH TIJDSCHRIFT

Zomer 2026

COLOFON

Skript Historisch Tijdschrift
Jaargang 48 nr. 2, zomer 2026
ISSN 0165-7518

Skript Historisch Tijdschrift
Postbus 1626
1000 BP Amsterdam
skript-fgw@uva.nl
www.skript-ht.com

Skript Historisch Tijdschrift verschijnt viermaal per jaar en biedt studenten van verschillende universiteiten de mogelijkheid om hun wetenschappelijke werk aan een breed publiek te presenteren. Vanaf 2026 is *Skript* gratis digitaal te lezen via platform.openjournals.nl/skript. Geniet u van ons werk en staat u achter onze missie? Overweeg dan *Vriend van Skript* te worden en het tijdschrift te steunen. Elke bijdrage, groot of klein, is voor ons van grote waarde. U kunt het bedrag overmaken naar de rekening van ons tijdschrift: NL96INGB0002624858, t.n.v. Stichting Skript. In de beschrijving kunt u ‘donatie Vriend van Skript’ noteren.

Redactie Hoofdredacteurs: Annick Gossen en Pim Storm
Lara Blaha, Olivia Jaeggi, Nathasja de Jager, Didi van Loenen,
Harmen Luth, Roos Noltén, Anika Salden, Tibbe Schreurs en
Vitoria Vinken

Vormgeving Lara Blaha en Golan Verbruggen

Eindredactie Pim Storm

Omslag Lara Blaha

Redactieraad prof. dr. P.H. van Dam, drs. M. den Hertog, dr. N.P.D.W. van Kleij,
dr. A. Nobel, dr. M. Rutjes en drs. E. Los

Advertenties Inlichtingen bij de redactie

Drukwerk Printenbind.nl, Amsterdam

Prijs €7,50

GEACHTE LEZER,

Nu de zomer is aangebroken neemt *Skript* u mee op reis. Ons Reisnummer staat vol historische artikelen, columns en interviews die u naar een verscheidenheid aan continenten en tijdsperiodes zullen brengen. Een mooie manier om de vakantie in te luiden.

Het artikel van Tomas de Wit voert u naar de middeleeuwse Levant. De Wit verkent interreligieuze interacties tijdens de kruistochten zoals die naar voren komen uit reisverslagen van christelijke en islamitische reizigers. Redacteur Krijn Korsman trekt in zijn artikel nog verder naar het oosten: hij onderzoekt de VOC-delegatie naar het hof van de Qing-dynastie in Beijing tussen 1655-1657 en gebruikt deze als casus om vroegmoderne interculturele diplomatie te ontrafelen. Ook Lourens Crielaard situeert zich in Azië met zijn recensie van Mikko Toivanens boek *Empire, tourism, and colonial knowledge in nineteenth-century Southeast Asia and Sri Lanka* (2025).

Meerdere auteurs besteden aandacht aan koloniaal geweld, oriëntalisme en bestaande ongelijkheden. Vanuit de redactie spraken Krijn Korsman en Olivia Jaeggi met Hicham Khalidi, curator van de tentoonstelling *Eye(s) Open* in het Eye Filmmuseum. In de tentoonstelling wordt de bezoeker geconfronteerd met elf installaties van kunstenaars en regisseurs over het koloniale verleden, gemaakt aan de hand van twintigste-eeuws filmmateriaal uit onder andere Nederlands-Indië, Zuid-Afrika en Mozambique. Ole Lechner richt zich in diens artikel op oriëntalisme en imperialisme in het reisverslag van de Nederlandse kunstenaar Philip Zilcken, die in zijn tekst en beeldmateriaal een zeer westers-idealistische visie op Caïro en Egypte projecteerde. Lechner laat daarmee zien hoe dit bijdroeg aan de culturele legitimering van Westers imperialisme. Redacteur Didi van Loenen stelt het paspoort kritisch aan de kaak. Ze staat stil bij de machtssymboliek van dit ogenschijnlijk onschuldige reisdocument en hoe vrij reizen nog altijd geen vanzelfsprekendheid is.

Op een vrolijkere noot komen ook educatieve en plezierreizen aan bod. Twee verschillende *grand tours* zijn in het nummer vertegenwoordigd: een historische en een hedendaagse variant. Ineke Huysman, historicus bij het Huygens Instituut, schreef een column over de zeventiende-eeuwse grand tour van raadspensionaris Johan de Witt en zijn broer Cornelis. Redacteurs Pim Storm en Didi van Loenen gingen samen in gesprek met drie betrokkenen bij het UvA-vak Grand Tour. Sabien Onvlee, Bram Mellink en Vera Strijdhorst vertellen over hun herinneringen aan deze iconische reizen, die sinds 1987 geschiedenisstudenten meenemen naar de randen van Europa. Tot slot houdt Hamish Casticum een pleidooi voor de terugkeer van de brommer, 'de fatbike van weleer'. In zijn column gaat hij in op de plaats van dit vervoermiddel in de twintigste-eeuwse jeugdcultuur, snoeppreises inclusief.

De redactie wenst u veel leesplezier, een zonnige zomer en een fijne (brommer) vakantie!

Didi van Loenen, Annick Gossen en Pim Storm
Coördinatoren van het Reisnummer

INHOUDSOPGAVE

- 06 De koopmannen aan de keizer**
Europese rivaliteit in het hart van China
Krijn Korsman
- 19 Het geïdealiseerde Oosten:**
Philip Zilckens reisverslag over Caïro (1915) in de context van oriëntalisme en imperialisme
Ole Lechner
- 29 Ruwe representatie**
Interreligieuze interacties in verhalen van reizigers door de Levant tijdens de Kruistochten
Tomas de Wit
- 38 De fatbike van weleer**
Over bromfietsen, de jeugd, vrijheid en 'nu'
Hamish Castricum
- 41 Skriptogram**
- 43 De Grand Tour**
Interview met Sabien Onvlee, Bram Mellink en Vera Strijdhorst
Pim Storm en Didi van Loenen
- 49 Het paspoort**
Meer dan een reisdocument
Didi van Loenen
- 51 Reizen in de praktijk**
De grand tour van Johan en Cornelis de Witt, 1645-1647
Ineke Huysman
- 54 Eyes Wide Open**
Interview met Hicham Khalidi
Olivia Jaeggi en Krijn Korsman
- 58 Recensie: *Empire, tourism, and colonial knowledge in nineteenth-century Southeast Asia and Sri Lanka*, Mikko Toivanen**
Lourens Crielaard
- 61 Abstracts**

DE KOOPMANNEN AAN DE KEIZER

EUROPESE RIVALITEIT IN HET HART VAN CHINA

Krijn Korsman

In 1655 stuurde de Verenigde Oost-Indische Compagnie (VOC) een grote delegatie naar Beijing met als doel handelscontacten met de Qing-dynastie aan te knopen. Met de VOC-delegatie laat dit artikel het belang zien van mondiale diplomatie op lokale politiek. Met name enkele individuen konden hierbij als bemiddelaar een grote invloed uitoefenen op de diplomatieke verhoudingen tussen China, Portugal en de Republiek.¹

Wy stonden alle tot stommens toe verwondert, en als voor 't hooft geslagen, over den pracht en praal dezer Heidenen; maar dat ons noch het allermeest deed verwonderen, was de goede orde, die onder dit volk doorgaans gehouden wiert.¹

Deze verwondering werd opgetekend door wereldreiziger en schrijver Joan Nieuhof (1618-1672) tijdens een banket dat werd georganiseerd door de onderkoning van de Chinese provincie Guangdong. Nieuhof was als gezant en schrijver aangesteld om verslag te doen van de eerste Nederlandse delegatie aan de keizer van China. Deze reis en het verslag van Nieuhof leggen de duale aard van de VOC bloot. De Compagnie was immers een handelsorganisatie die gedurende de zeventiende eeuw steeds meer territorium onder haar gezag had weten te brengen. Daarnaast biedt het verslag van Nieuhof, samen met Chinese en andere VOC-bronnen, een belangrijke blik op interculturele diplomatie en het botsen van de diplomatieke netwerken van de VOC, Portugal en China.

Het verslag van Nieuhof laat zien hoezeer mondiale diplomatie verweven was in Europese en Chinese diplomatie. Ik betoog dat vroegmoderne diplomatie, dankzij Europese rivaliteit en wereldwijde expansie, een mondialer karakter kende dan veelal wordt aangenomen. Deze diplomatie werd op lokaal niveau gevormd door mensen die zich in verschillende culturele kringen begaven, zoals tolken.

Handelscompagnieën krijgen in recente jaren veel belangstelling van historici. De VOC als de grootste van deze handelondernemingen – met goed bewaarde archieven – is daarbij een populair onderwerp van studie. Hoewel in de populaire beeldvorming handel en geweld de boventoon voeren, onderhield de VOC ook vele diplomatieke contacten met lokale heersers. Zo was de Compagnie suzerain (hogere heerser) van verschillende vorstendommen en sloot zij contracten en verdragen met allerlei sultans, keizers en zelfs dorpsgemeenschappen. VOC-historici richten zich steeds meer op deze interculturele contacten en besteden daarbij meer aandacht aan lokale perspectieven op de VOC.² Daarbij geven zij – net zoals binnen de geschiedschrijving over Europese diplomatie – ook meer aandacht aan figuren die geen diplomaat waren of belangrijke ondersteunende rollen vervulden, zoals tolken, intermediairs, missionarissen en spionnen.³

In het onderstaande zal ik eerst stilstaan bij het verslag van Nieuhof als bron. Daarop volgt een korte analyse van de organisatiestructuur en het ontstaan van de VOC, evenals het conflict tussen Portugal en de Republiek. Vervolgens worden de

contacten tussen de VOC en China voorafgaand aan de delegatie en de grote politieke omwenteling die plaatsvond in China in de zeventiende eeuw besproken. Ik sluit af met het verloop van de delegatie, dat sterk beïnvloed werd door het tribuutstelsel van China en het conflict tussen Portugal en de VOC.

Het gezantschap als bron

Voor dit artikel is voornamelijk gebruik gemaakt van het reisverslag van Joan Nieuhof dat is verschenen in 1665.⁴ Het verslag beschrijft de eerste delegatie naar het keizerlijke hof in Beijing. Joan Nieuhof werd door de VOC meegestuurd om tekeningen en kaarten te maken van China, omdat weinig Europeanen in China waren geweest en de kennis over dit rijk gering was. Het verslag groeide snel uit tot de meest toonaangevende Europese bron over China en het was dusdanig populair dat het ook in het Frans, Duits en Latijn werd uitgegeven. In het begin van achttiende eeuw zouden de prenten van Nieuhof een belangrijke inspiratiebron vormen voor de Chinoiserie.⁵

Het reisverslag bestaat uit twee delen. Het eerste deel is een uitgebreide beschrijving van de delegatie. Het tweede deel is een algemene beschrijving over de mensen, dieren, planten en landschappen die Nieuhof in China tegenkwam. Hij beschreef alles wat hij noemenswaardig vond. Zo schrijft hij over de eerste keer dat hij thee of, in zijn woorden, ‘boonen-zop’ dronk, maar ook over alle diplomatieke gesprekken die de delegatie voerde met Chinese ambtsdragers en de rol van verschillende vertalers en tussenpersonen.⁶

Nieuhof schreef met veel interesse en belangstelling over natuurlijke en culturele fenomenen. Tegelijkertijd blijkt uit zijn verslag, en de delegatie als geheel, dat de VOC een hybride organisatie was die twee gezichten kende; het was een handelsorganisatie die met deze delegatie een statelijke houding aannam.

‘Een compagnie van commercie maer oock van staet’

Nieuhof was een reiziger die carrière had gemaakt door het in kaart brengen van verschillende gebieden in Nederlands-Brazilië in dienst van de West-Indische Compagnie (WIC). Na zijn werk voor de WIC en het verlies van Nederlands-Brazilië ging hij in dienst bij de VOC en werd hij gevraagd om aan te sluiten bij het gezantschap naar China. Handelscompagnieën, zoals de VOC en WIC, betekenden een steeds groter wordende Europese aanwezigheid op het wereldtoneel. Met name de VOC kende een grote aanwezigheid in Azië. De Compagnie had echter een complexe politieke status die verdere analyse behoeft.

De VOC was een organisatie met een duaal karakter. Binnen de Nederlandse Republiek was het een autonome handelsorganisatie die werd bestuurd door een raad van directeurs, de Heren XVII, ook wel de bewindhebbers genoemd. Zij waren verantwoording verschuldigd aan de aandeelhouders en de Staten-Generaal van de Republiek. In Azië, daarentegen, was de VOC in het bezit van een eigen vloot, leger en forten, en voerde het direct territoriaal gezag uit over verschillende gebieden zoals Batavia. Deze gebieden werden bestuurd door de gouverneur-generaal en de Raad van Indië die weliswaar de instructies van de Heren XVII uitvoerden, maar in de praktijk grote autonomie kenden. Deze autonome houding werd ook onderschreven door gouverneur-generaal Van Riebeeck in 1713: ‘De Heeren in ’t Vaderlant besluyten de zaaken zoals zij daer goetvinden, maar wy doen het hier, zoals wy het verstaen en best oordelen.’⁷

Dit tweevoudige bestuur heeft binnen de historiografie geleid tot discussies over

de doelstelling en aard van de VOC. Was het een handelsonderneming die onverhoopt in zijn zoektocht naar monopolies een groot koloniaal rijk verwierf? Of was koloniale expansie een bewust neveldoel van de handelspolitiek?⁸ Inmiddels zijn de meeste historici het erover eens dat deze kwestie geen eenduidig antwoord kent. Dit is niet opmerkelijk, aangezien bewindhebbers van de VOC hier in de zeventiende eeuw ook niet eensgezind over waren. De regent en diplomaat Coenraad van Beuningen (1622-1693) schreef in 1685 bezorgd: 'De Nederlandsch Oost Indische Compagnie is niet alleen een Compagnie van commercie maer oock van staet.'⁹ Van Beuningen was bang dat hierdoor staatsoverwegingen in Azië belangrijker zouden worden dan de belangen van de aandeelhouders – onder wie hijzelf – die geld hadden toevertrouwd aan de VOC.

Deze tweestrijd in de doelstellingen van de VOC lag zelfs ten grondslag aan de oprichting van de Compagnie. In 1602 werden namelijk verschillende kleinere handelscompagnieën door Johan van Oldenbarnevelt samengevoegd tot de VOC. Het voornaamste doel was om de concurrentie en strijd aan te gaan met de Spaanse en Portugese rijken, die tussen 1580 en 1640 met elkaar verenigd waren onder eenzelfde vorst.¹⁰ Maar, de handelaren en burgers die geld investeerden in de VOC waren vooral geïnteresseerd in het rendement dat hun te wachten stond. De conflicten met andere Europese machten bleven echter een belangrijke rol spelen in de politieke besluitvorming van de VOC in Azië. In de periode 1598-1663 werd bijvoorbeeld een felle strijd gevoerd tussen de Republiek en Portugal over factorijen, koloniën en handelsrechten aan weerszijden van de wereld. Zo had de Republiek in de periode 1630-1654 grote delen van Portugees Brazilië veroverd en concurreerde en verdreef de VOC de Portugezen grotendeels uit Zuidoost-Azië.¹¹

Lokale vorsten raakten in deze mondiale verwickelingen verstrikt en kozen vaak een kant in de hoop daar zelf beter van te worden. Zo sloten verschillende vorsten bondgenootschappen met de VOC tegen Portugal, zoals Kandy in 1638 en Kochi in 1663.¹² Een meer diplomatieke strijd vond plaats rondom de VOC-delegatie naar Beijing, waar de Compagnie in conflict raakte met de Portugezen over de felbegeerde toegang tot de Chinese markt.

De 'gantsche cust van China quellen en incommoderen'

China nam een prominente plek in de Europese collectieve verbeelding in vanwege de omvang van het rijk en de vermeende rijkdom. Voor de VOC was China daarentegen minder een exotisch mysterie en vooral een mogelijke handelspartner met een gigantische markt waaraan veel geld verdiend kon worden. De Compagnie zocht al vanaf het begin van de zeventiende eeuw naar toegang tot de Chinese markt, maar deze leek alleen voor Portugal bereikbaar. Dit was grotendeels te danken aan de agressieve houding die de Compagnie had aangenomen ten opzichte van het Middenrijk, zoals China zichzelf zag.¹³ Zo had de beruchte gouverneur-generaal Jan Pieterszoon Coen in april 1622 een instructie uitgevaardigd waarin hij voorschreef:

(...) lancx de gantsche cust van China soo seer quellen ende incommoderen [lastigvallen en ongemak veroorzaken] als doenlijk is, om de Chinesen daerdoor te constringeren [dwingen], selffs, raedt ende middel tot gevoechelijcke accommodatie [overeenkomst] te soecken, gelijk, ontwijffelijcken geschieden sall.¹⁴

Deze tactiek om de kust van China onveilig te maken en het rijk naar de

Afbeelding 1: C. Decker, Overwinning van de stad Cochín op de kust van Mallabaer (1682), gravure, Atlas van Dirk van der Hagendeel 4 afbeelding 18, <https://www.kb.nl/ontdecken-bewonderen/topstukken/atlas-van-der-hagen>

onderhandeltafel te dwingen was in zekere zin succesvol. De Chinese overheid liet de VOC zich vestigen op Taiwan zolang ze het vasteland met rust liet. Toegang tot de Chinese markt bleef echter uit.

Na een kortstondige vrede kreeg de VOC het aan de stok met een lokaal handelsconsortium en piratenbende onder leiding van Zheng Zhilong (1604-1663). Zheng was in dienst geweest van de VOC als vertaler en piraat, maar had in 1628 trouw gezworen aan de Chinese keizer. De Compagnie poogde een piratencoalitie tegen Zheng in het geweer te brengen en daarmee wederom vrijhandel met China te kunnen bewerkstelligen, maar dit liep desastreus af. De gecombineerde VOC-piratenvloot werd in 1633 door Zheng verslagen.¹⁵

Al dit wapengekletter begon *Pirates of the Caribbean*-achtige vormen aan te nemen en zorgde voor een slechte verstandhouding tussen China en de VOC. Verdere contacten bleven hierdoor uit. Tot er in 1644 een kans ontstond voor de Compagnie om opnieuw toenadering tot China te zoeken en het monopolie van de Portugezen te breken.

De opkomst van de Grote Qing

In het voorjaar van 1644 werd Beijing, de hoofdstad van de Ming-dynastie die China voor meer dan twee eeuwen had geregeerd, veroverd door een rebellenleger. De Ming-dynastie kampte al jaren met verschillende hongersnoden en opstanden die het regime hadden gedestabiliseerd. De laatste Ming-keizer, Chongzhen (1611-1644), pleegde zelfmoord nadat de rebellen de muren van de stad hadden verwoest.¹⁶ Daaropvolgend sloot Wu Sangui (1612-1678), commandant van het Ming-leger bij de Chinese Muur, een overeenkomst met de Mantsjoes die vervolgens het rijk vanuit het noorden binnenvielen. De Mantsjoes waren een groep stammen uit het hedendaagse Noordoost-China die waren verenigd door de Aisin Gioro clan. De rebellen werden door de Mantsjoes verslagen waarna de minderjarige leider van deze nomaden, Shunzhi (1638-1661), in Beijing werd uitgeroepen als keizer van de nieuwe Qing-dynastie.¹⁷

De verovering van China door de Mantsjoes zou nog minimaal tien jaar duren en werd grotendeels uitgevoerd door legers onder leiding van Chinese generaals, onder wie Wu Sangui. Nadat zij Zuid-China hadden veroverd, werd de regio in drie grote gebieden opgedeeld (Yunnan, Guangdong en Fujian) en werden de generaals benoemd tot gouverneur van een van deze gebieden.¹⁸

Eén van deze generaals was Shang Kexi (1604-1676). Hij kreeg regie over de provincie Guangdong en regeerde – net zoals de andere twee generaals – als een autonome, feodale prins die nominaal trouw was aan de Qing-dynastie. Door Nieuhof werd Shang ‘onderkoning’ genoemd. Deze titel klopte niet, maar komt wel overeen met de grote macht die Shang bezat. In de rest van dit artikel zal de titel van onderkoning voor eenduidigheid worden aangehouden.

De Qing-dynastie was minder gesloten dan hun voorgangers en besloot om beperkt handel toe te laten. Shang maakte hier gebruik van en investeerde persoonlijk in de Aziatische handel. Van deze opening wilde ook de VOC gebruikmaken.

Afbeelding 2: Joan Nieuhof, 't Conterseytsel vande oude Onder-Koning (1665), gravure, Wikimedia Commons, https://nl.wikipedia.org/wiki/Bestand:UB_Maastricht_-_Nieuhof_1665_-_p_53_Conterfeytsel_Oude_Onder-Koning.jpg

De vuurproef

De politieke omwenteling in het Middenrijk werd in Batavia, het hoofdkwartier van de VOC in Azië, nauwlettend gevolgd. Volgens Nieuwhof had de VOC van een jezuïet te horen gekregen dat de Qing-dynastie de havens had geopend voor handel.¹⁹ Deze complete verschuiving bood voor de Compagnie wederom een mogelijkheid om vrijhandel te bewerkstelligen, het monopolie van Portugal te breken, en om betere banden aan te knopen met de nieuwe machtshebbers.

Voordat werd besloten om een grootse delegatie te sturen wilde de gouverneur-generaal van de VOC eerst de wateren testen. Zodoende liet hij een schip sturen van Fort Zeelandia op Taiwan naar Guangzhou (Kanton).²⁰ Tijdens deze test kwam het vrijwel meteen tot een botsing tussen de VOC, Portugal en de lokale machtshebbers in Guangzhou.

Door hun aanwezigheid in het nabijgelegen Macau hadden de Portugezen toegang verworven tot de Chinese markt en waren zij goed op de hoogte van de politieke verhoudingen en de politieke processen in China. Zij wilden deze exclusieve positie graag behouden en probeerden de Nederlandse concurrentie en avances te ondermijnen. Zo poogden de Portugezen de Nederlanders in een kwaad daglicht te stellen. De Republiek was een land van rebellen en ketters, het volk was alleen maar uit op geld en ze hadden geeneens een vorst, aldus de Portugezen aan de gouverneur van Guangdong.²¹

Het VOC-schip had beperkt goederen verhandeld voordat het werd gesommeerd te vertrekken. Bovendien mochten de Nederlanders twee jaar lang niet terugkeren. Uit dit besluit is af te lezen dat de oorlog tussen Portugal en de Republiek hier een rol in speelde, maar dat er ook een groot cultuurverschil bestond over het belang en de doelstelling van handel. De politieke cultuur in China was namelijk vooral gericht op legitimiteit en tributrelaties. Deze legitimiteitspolitiek blijkt uit een brief van Shang Zhixin, de zoon van de eerdergenoemde onderkoning Shang Kexi, aan de Nederlandse gouverneur van Taiwan. Hierin schreef hij dat, hoewel ze dankbaar zijn voor de aangeboden giften, zij niet in staat zijn deze aan te nemen of toestemming te verlenen om te mogen handelen zonder goedkeuring van de keizer. Tot slot benadrukte Shang Zhixin dat het in principe mogelijk was om 'geregistreerd te worden als een afhankelijke staat' indien de Nederlandse intenties oprecht waren.²² De legitimiteit van de dynastie was het belangrijkste en handel was bijvangst.

Hoewel de Nederlanders werden weggestuurd, was deze eerste poging veelbelovend, omdat de Nederlandse avances niet per definitie werden afgewezen. Bovendien had Shang Kexi zich welwillend opgesteld ten opzichte van een handelsverdrag. Wel was dit eerste bezoek een indicatie dat de VOC zich in het tribuutsysteem van China diende te voegen.

Van Batavia naar Guangzhou

Het experiment met het schip vanuit Taiwan had misschien niet het gewenste resultaat opgeleverd, toch zag de VOC genoeg potentie om een volwaardige delegatie te sturen. De delegatie onder leiding van de al genoemde Pieter de Goyer en Jacob de Keyzer bestond verder uit een 'gevolg van veertien perzoonen; te weten, twee onder-Kooplieden, Lenard Lenardsen, en Hendrik Baron; zes Lijf-schutten, als ook een Hofmeester, een Chirurgijn, twee Tolken, een Trompetter, en een Tamboer.'²³ Zij vertrokken vanaf Batavia met twee schepen, de *Koukerken* en de *Bloemendaal*, die waren volgeladen met allerlei giften aan de keizer, zoals vuurwapens, spiegels, amber, bloedkoraal, een harnas en een zadel.²⁴

Bij aankomst in Guangzhou werden de Nederlanders wederom niet warm onthaald. De *Koukerken* werd geënterd door een groep soldaten van de lokale gouverneur. De *Bloemendaal* was door een storm voor de kust van Zuid-Vietnam afgedreven en kwam pas 48 dagen later aan.²⁵ Onderkoopman en secretaris Hendrik Baron werd met de soldaten meegestuurd om de gouverneur persoonlijk uit te leggen wie zij waren. Baron werd door de gouverneur stevig aan de tand gevoeld over wat de Nederlanders kwamen doen, omdat zij toch voor twee jaar verbannen waren.

De Nederlandse delegatie moest drie weken lang aan boord van haar schip verblijven voordat zij door onderkoning Shang Kexi werd ontboden. Shang probeerde de delegatie te overtuigen dat er een astronomisch bedrag van 300.000 *tael* zilver (ongeveer 1.050.000 gulden) voor nodig was om het Ministerie van Riten, het bestuursorgaan dat tribuutrelaties regelde, om te kopen zodat zij de keizer zouden adviseren vrijhandel met de VOC goed te keuren.²⁶ De delegatie wees dit pertinent af, maar ging wel akkoord met een kleiner bedrag voor de onderkoning in ruil voor zijn invloed aan het hof, die ze hard nodig zouden hebben.

Dankzij de grote afstand tussen Guangzhou en Beijing (bijna 1900 kilometer) duurde het nog eens zes maanden voordat een repliek van de keizer in Guangzhou aankwam.²⁷ Keizer Shunzhi had twee brieven gestuurd. De eerste bevatte een goedkeuring van het Nederlandse verzoek voor vrijhandel. In de tweede brief werd de delegatie ontboden naar Beijing om de keizer persoonlijk te bedanken voor zijn toestemming. Wat de delegatie nog niet wist, was dat zij zich nu begaven in de complexe politieke machinaties van de vroege Qing-dynastie en dat de rivaliteit met Portugal daar een belangrijke rol in zou spelen.

Jezus in het hart van China

Terwijl de Nederlandse delegatie zich tevreden een weg dwars door het Middenrijk baande, waren de Portugezen opnieuw bezig om de delegatie tegen te werken. Zij hadden de handen ineengeslagen met de jezuïeten die al sinds het einde van de zestiende eeuw in China aanwezig waren. Vanwege hun wetenschappelijke kennis waren zij gewaardeerde adviseurs voor de keizers van de Ming-dynastie, en nu hadden zij ook bij de nieuwe machtshebbers prominente posities in handen gekregen. Eén van deze prominenten was Johann Adam Schall von Bell (1582-1666). Hij werd door keizer Shunzhi benoemd tot hoofd van het Astronomie Bureau dat de religieuze kalender opstelde. Naast deze belangrijke functie was Von Bell ook een vertrouwde raadsheer van de keizer en fungeerde hij geregeld als tolk, wat hem een aanzienlijke machtspositie had opgeleverd die hij nu volledig aanwendde tegen de Nederlanders.²⁸

Von Bell stelde de Nederlanders in kwaad daglicht bij verschillende prominente hovelingen en bij leden van het Ministerie van Riten die zich over de Nederlandse tribuutmissie moesten buigen. Von Bell werd daarin gesteund met geld vanuit Portugees Macau om hovelingen om te kopen en tegen de Nederlanders te ageren.²⁹ Figuren als Von Bell laten goed zien hoe vroegmoderne diplomatieke contacten werden gevormd door mensen die zelf geen diplomaat waren en door niet-staatelijke organisaties zoals de jezuïeten en andere religieuze ordes. Deze roddels en Von Bells afkeer tegen de Nederlanders waren uiteindelijk de genadeslag voor de delegatie.

Audiëntie bij het Ministerie van Riten

Bij aankomst in Beijing werd de Nederlandse delegatie naar een ommuurde residentie gebracht buiten de stad. De gehele reis en procedure was grondig vastgelegd en er werd niet van afgeweken, net zoals bij alle andere tribuutdelegaties. De delegatie werd

wederom bevraagd door ambtenaren, ditmaal van de keizer zelf. De ambtenaren leken vooral geïnteresseerd in de unieke bestuursvorm van de Republiek en of zij ‘met de Portugezen en die van Makao oorlog of vrede hadden, en wiens land nader aan Sina grensde?’³⁰ Dit bevestigt dat de protesten en roddels van Von Bell vele oren hadden gevonden en succes hadden, maar ook dat de keizer zich moeide in deze oorlog.

Nadat de tribuut voor de keizer was geïnspecteerd, werden de twee ambassadeurs uitgenodigd voor een audiëntie met het Ministerie van Riten. De raad, bestaande uit prominente Han-Chinezen en Mantsjoes, moest een advies opstellen

Afbeelding 3: Maker onbekend, Portret van Johann Adam Schall von Bell als hoofd van het Astronomie Bureau in zijn Chinese gewaad, 1667, Wikimedia Commons, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Adam_Schall.jpg

voor de keizer over de petitie van de Nederlanders. De delegatie verbaasde zich hierover, aangezien het verzoek al was goedgekeurd in Guangzhou. Nieuhof schrijft dat de gesprekken werden vertaald door Von Bell. Volgens Nieuhof zag hij eruit als een ‘stok oud man met een langen baert, en op Tartarische wijze geschooren en gekleedt.’³¹

Van Von Bells afkeer tegen de Nederlanders was op het eerste oog niks te merken. Hij begroette de ambassadeurs hartelijk in het Duits en vroeg naar bekenden in Amsterdam. Deze vriendelijkheid sloeg al snel om toen de Nederlanders voor de derde keer werden bevraagd over wat voor land de Republiek was en waar het lag ten opzichte van China. Von Bell moest het vertoog van de Nederlanders vertalen en opschrijven, maar had volgens Nieuhof toegevoegd ‘dat het land voor dezen den Spanjert had toegekomen, of noch met recht toequam, en zo voorts.’³² De Nederlanders

waren dus rebellen. De voorzitter van de raad moest niets hebben van deze onderlinge afgunst en gaf Von Bell de opdracht om simpelweg te noteren dat de Nederlanders een eigen land hadden en dat het dicht bij Von Bells thuisland lag. Deze episode onderstreept het belang van tolken en taal in het interculturele diplomatieke proces. Daarnaast laat het zien hoe individuen een beslissende rol konden spelen in grotere politieke en diplomatieke ontwikkelingen zoals de Nederlands-Portugese rivaliteit.

Tolken in het diplomatieke proces

De strubbelingen tijdens de gesprekken met het Ministerie van Riten laten duidelijk zien hoe invloedrijk de rol van tolken waren in diplomatieke onderhandelingen. Von Bell zette deze macht goed in voor zijn eigen belangen en de ambassadeurs waren grotendeels overgeleverd aan wat hij de overige raadsleden vertelde.

Tolken speelden dus een belangrijke rol in interculturele diplomatie, maar in bronmateriaal worden ze zelden bij naam genoemd. De lijst met leden van het gezantschap dat eerder in dit artikel voorbijkwam bevat alleen de omschrijving ‘twee tolken’. Pas aan het einde van het verslag, wanneer de gezanten cadeaus krijgen van de keizer, worden beide tolken bij naam genoemd. De eerste was Antoni Karpentier, over wie verder niks bekend is. De andere tolk was Paul Durette. Hij was in Guangzhou door Shang Kexi aan de delegatie toegewezen. Durette was vermoedelijk afkomstig uit Macau en van Portugees-Chinese afkomst. Nieuhof omschreef Durette als ‘een van onze beste Tolken’ en dat hij de gezanten ‘met een zeer goeden yver en trouwlijk aan ’t Hof gediend had’. De reden dat Nieuhof Durette bij naam noemt had niet zozeer te maken met zijn harde werk, maar met het feit dat hij bij terugkeer in Guangzhou ‘om hals gebracht, en zeer deerlijk vermoort wiert’.³³ Waarna de delegatie, ‘om verdere onheilen voor te komen’, snel China was ontvlucht.

Tolken waren veelal *mestiezen*, ofwel mensen die een Europese en een ‘inheemse’ ouder hadden. Hierdoor spraken zij meerdere talen en begaven zij zich in verschillende culturele kringen. Voor koloniale overheden waren zij daardoor aantrekkelijk als tolken en tussenpersonen, maar door hun lagere status gingen zij vaak onbenoemd. Desondanks maakten juist deze mensen interculturele diplomatie mogelijk. Al had dat in het geval van Durette een noodlottig einde als gevolg.³⁴

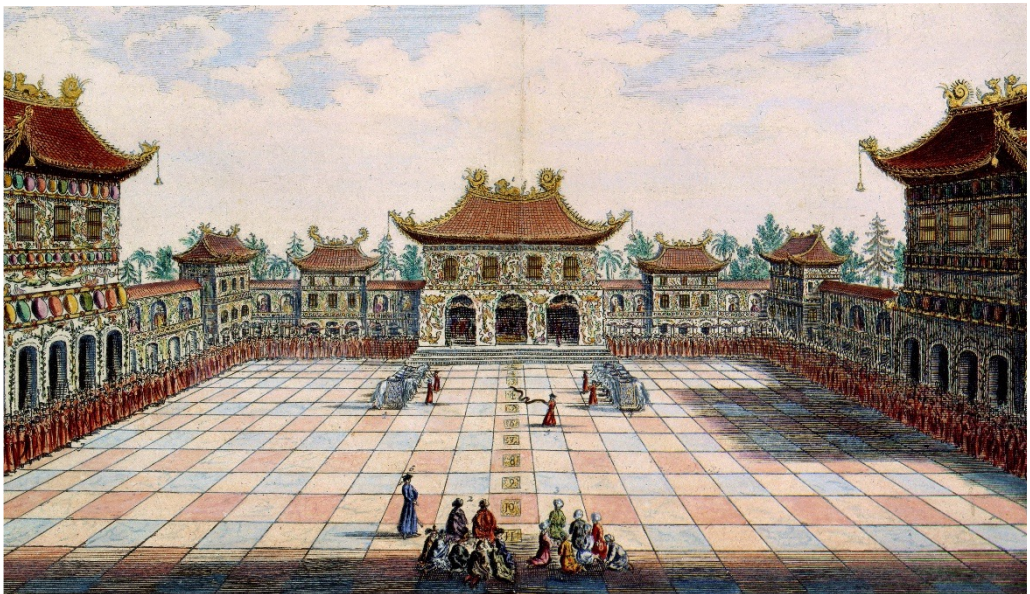
Nederland onderwerpt zich

Na de gesprekken met het Ministerie van Riten werd de delegatie door de keizer uitgenodigd om ‘voor zijnen Throon’ te verschijnen.³⁵ De delegatie werd rond twee uur ’s nachts naar de Verboden Stad geleid om daar op een van de pleinen te wachten tot de zon opkwam en de keizer op zijn troon plaats zou nemen. De Nederlanders waren niet de enigen die de keizer te zien zouden krijgen. Ook andere delegaties werden naast hen neergezet op het plein om te wachten tot het grote moment. Zo waren er delegaties van de *Zutadsen* – waarschijnlijk één van de nomadenvolkeren uit Centraal-Azië – de Grootmogol uit India en boeddhisten uit Tibet.³⁶ De Nederlanders werden hier in het tribuutstelsel gevoegd en moesten zich schikken naar de Chinese politieke cultuur.

De ceremoniemeester bevestigde de ontvangst van de Nederlandse delegatie waarna de gebruikelijke *kowtow* werd uitgevoerd. De delegatie moest knielen en driemaal met het hoofd de grond raken. Deze handeling werd drie keer gedaan en was een bevestiging van de autoriteit van de keizer als heerser over ‘alles onder de hemel’. Feitelijk erkende de Nederlandse delegatie daarmee de keizer als overheerser van de Republiek, al zagen ze dat zelf niet zo. De delegatie hoopte een glimp op te vangen van de keizer, maar Shunzhi was omringd door dusdanig veel dienaren en lijfwachten

dat ze hem niet eens goed zagen. De keizer sprak de delegatie ook niet aan, tot grote verbazing van de ambassadeurs. Nadat een half uur in stilte thee was gedronken stond de keizer op en moesten de delegaties vertrekken.³⁷

Deze ceremonie werd gevolgd door drie staatsbanketten. Aldaar kreeg de delegatie verschillende cadeaus overhandigd. Vervolgens ontvingen ze de beslissing van de keizer over het handelsverzoek. Deze brief mocht niet worden geopend voordat de delegatie uit China was vertrokken. Het edict van de keizer luidde dat de VOC eens in de acht jaar een tribuutmissie mocht sturen en dat in die periode mocht worden gehandeld. De delegatie had dus niet opgeleverd wat werd gehoopt.³⁸ Volgens historicus Rahusen-De Bruyn Kops kwam dit door Von Bell die de dag voordat het edict werd uitgevaardigd nog een gesprek met keizer Shunzhi had gehad en hem had afgeraden het verzoek goed te keuren.³⁹ De oude missionaris had op die manier het conflict van de Portugezen en de jezuïeten tegen de Nederlanders in zijn voordeel beslecht, wat nogmaals de enorme invloed van de jezuïeten aan het Chinese hof bevestigt.

Afbeelding 4: Joan Nieuhof, 'T Keyzers hof van binnen (1665), gravure, Atlas van Dirk van der Hagen deel 4 afbeelding 35b, <https://www.kb.nl/ontdekken-bewonderen/topstukken/atlas-van-der-hagen>

Conclusie

De VOC-delegatie naar Beijing was een poging om structurele toegang te krijgen tot de Chinese markt en duurzame diplomatieke relaties op te bouwen. Het uiteindelijke resultaat – beperkte handel wanneer een tribuutmissie gaande was – bleef achter bij de verwachtingen van de Compagnie. Toch is het wel of niet succesvol zijn niet wat deze gebeurtenis interessant maakt, maar is juist wat zij blootlegt over vroegmoderne interculturele diplomatie van belang.

Deze casus toont aan hoezeer diplomatie in Azië werd vormgegeven door bestaande politieke en rituele structuren. De VOC moest zich immers voegen naar het Chinese tribuutstelsel en wereldbeeld. Daarmee wordt duidelijk dat Europese

actoren niet simpelweg hun eigen diplomatieke normen konden opleggen, maar gedwongen waren zich aan te passen aan lokale machtsverhoudingen. Daarnaast toont deze delegatie hoe conflicten tussen Europese koloniale machten zoals de Republiek en Portugal in toenemende mate een mondiale uitwerking hadden. Vroegmoderne diplomatie was daarmee een mondiale aangelegenheid en een samenspel van concurrerende belangen en informele invloeden. Verder benadrukt deze delegatie het belang van tussenpersonen, zoals tolken, binnen interculturele diplomatie. Figuren als Von Bell en Durette hadden een aanzienlijke invloed op de communicatie en beeldvorming tussen beide partijen. Hun rol maakt duidelijk dat diplomatie niet uitsluitend werd bepaald door formele gezanten, maar juist door een bredere groep bemiddelaars die tussen verschillende talen en culturele barrières opereerden.

De delegatie naar Beijing is daarmee een fascinerende microkosmos van vroegmoderne mondialisering, waarin handel, politiek, religie en cultuur samenkwamen. Het verslag van Joan Nieuhof biedt niet alleen een Europees perspectief op China, maar laat vooral zien wat de uitwerking was van de Portugees-Nederlandse strijd in Azië en hoe de VOC zich moest bewegen binnen een wereldorde die zij niet geheel onder controle had.

Dit besef trekt de bestaande historiografische kloof tussen Europese diplomatie en koloniale geschiedenis in twijfel. De VOC was geen losstaande organisatie waarvan diplomatie los zou moeten worden beschouwd van Europa. Azië en Europa waren juist onlosmakelijk met elkaar verbonden en het wordt tijd om deze diplomatie in mondiale context te onderzoeken.

Krijn Korsman heeft de onderzoeksmaster Geschiedenis voltooid aan de Universiteit van Amsterdam en is gespecialiseerd in vroegmoderne wereldgeschiedenis en diplomatie. Vanaf september 2026 begint hij aan een promotieonderzoek bij het European University Institute in Florence.

In dit artikel benoem ik verschillende niet-westerse namen en plaatsen. Bij plaatsnamen heb ik gekozen voor gelatiniseerde Chinese benaming, zoals Beijing en Guangzhou in plaats van Peking en Kanton. Bij het gebruik van Aziatische persoonsnamen heb ik de daar geldende conventie aangehouden dat de familienaam eerst wordt genoemd (bijvoorbeeld Zheng Zhilong ipv. Zhilong Zheng).

- 1 Joan Nieuhof, *Het gezantschap der Neêrlandsche Oost-Indische Compagnie, aan den grooten Tartarischen cham, den tegenwoordigen keizer van China* (Amsterdam 1665; Franeker 1991) 47.
- 2 Voor een aantal goede voorbeelden van recente literatuur zie: Hans Hägerdal, 'Slaving, colonial diplomacy, and resource extraction in seventeenth-century maritime Asia', *The Journal of Indian Ocean world studies* 8:1 (2024) 26-49; David Veevers en William A. Pettigrew, 'Trading companies and business diplomacy in the early modern world', *Diplomatica* 2:1 (2020) 39-47; Adam Clulow en Tristan Mostert (red.), *The Dutch and English East India Companies: diplomacy, trade and violence in early modern Asia* (Amsterdam 2018).
- 3 Twee bundels belichten deze historiografische verschuiving: Maurits Ebben en Louis Sicking (red.), *Beyond ambassadors: consuls, missionaries, and spies in premodern diplomacy* (Leiden 2021); Simon Schaffer, Lissa Roberts, Kapil Raj, James Delbourgo (red.), *The brokered world: go-betweeners and global intelligence, 1770-1820* (Sagamore Beach 2009).
- 4 Voor het verslag van Nieuhof is gebruik gemaakt van een facsimile (kopie) uit 1991; Nieuhof, *Het gezantschap*.
- 5 Leonard Blussé, 'Peeking into the empires: Dutch embassies to the courts of China and Japan', *Itinerario* 37:3 (2013) 13-29, aldaar 19.
- 6 Thee was in de zeventiende eeuw nog geen algemeen bekende drank in Europa, Nieuhof beschrijft onder andere hoe de thee werd bereid en dat het in China dagelijks gedronken werd; Nieuhof, *Het gezantschap*, 46.
- 7 Geciteerd in Femme S. Gaastra, *Geschiedenis van de VOC* (11^e druk, Zutphen 2012) 74.
- 8 Deze discussie is breder dan de VOC alleen en gaat ook over Andere handelcompagnieën zoals de Engelse East India Company; Arthur Weststeijn, 'The VOC as a company-state: debating seventeenth-century Dutch colonial expansion', *Itinerario* 38:1 (2014) 13-34; Philip J. Stern, *The company-state: corporate sovereignty and the early modern foundations of the British Empire in India* (Oxford 2012).
- 9 Eemige consideratiën van de heer Van Beuningen, 1685, NL-HaNA, Archief van J. Hudde, 1.10.48, inv. nr. 5; Gaastra, *Geschiedenis van de VOC*, 58.
- 10 Helmer Helmers en Nina Lamal, 'Dutch diplomacy in the seventeenth century; an introduction', in: D. Goetze en L. Oetzel (red.), *Early modern European diplomacy. a handbook* (Berlijn 2024) 221-252, aldaar 228-231; Maarten Prak en Jan Luiten van Zanden, *Pioneers of capitalism. The Netherlands 1000-1800* (Princeton 2023) 122-123.
- 11 Jonathan Israel, *The Dutch Republic. Its rise, greatness and fall, 1477-1806* (Oxford 1998) 307-327.
- 12 Gaastra, *Geschiedenis van de VOC*, 54-55.
- 13 In China werden verschillende termen gebruikt zoals het 'Hemelse Rijk' (Tiānháo (天朝) of 'alles onder de Hemel' (Tiānxià (天下)), maar de meest gangbare was het 'Middenrijk' (Zhōngguó (中国)) dat vandaag de dag nog steeds wordt gebruikt om naar China te verwijzen; Samuel N.C. Lieu, 'From Qin (Ch'in) to Cathay: Names for China and the Chinese on the silk road', *The medieval history journal* 27:1 (2024).
- 14 Dit citaat is afkomstig uit een brief van Coen aan de Heeren XVII, gedateerd 20 juni 1623 vanaf het schip *Mauritius*. Deze brief is opgenomen in een bronuitgave uit de twintigste eeuw. Deze serie met Coens' correspondentie was in het leven geroepen ter ere van het driehonderdste jubileum van de verovering van Jacatra en de stichting van Batavia; T.H. Colenbrander, *Jan Pietersz. Coen. Bescheiden omtrent zijn bedrijf in Indië. Eerste deel* ('s-Gravenhage 1919), 797; H. Rahusen-De Bruyn Kops, 'Not such an 'unpromising beginning': The first Dutch trade embassy to China, 1655-1657', *Modern Asian studies* 36:3 (2002) 535-578, aldaar 539.
- 15 Tonio Andrade, 'The Company's Chinese pirates: how the Dutch East India Company tried to lead a coalition of pirates to war against China, 1621-1662', *Journal of world history* 15:4 (2004).
- 16 Jerry Dennerline, 'The Shun-Chih reign', in: Willard J. Peterson (red.), *The Cambridge history of China. Volume 9, Part 1: The Ch'ing Empire to 1800* (Cambridge 2002) 73-119, aldaar 80.
- 17 Jerry Dennerline, 'The Shun-Chih reign', 80-82.
- 18 Ibidem, 92.
- 19 Nieuhof, *Het gezantschap*, 21.
- 20 Nieuhof geeft een uitgebreide beschrijving van deze 'teste', maar deze gebeurtenis wordt ook beschreven door Pieter van Dam in zijn geschiedenis van de Compagnie (1693-1701): Nieuhof, *Het gezantschap*, 22-27; Pieter van Dam (aut.) en F.W. Stapel (red.), *Beschryvinge van de Oostindische Compagnie, Tweede boek deel I* (Den Haag 1931) 699.
- 21 Nieuhof, *Het gezantschap*, 24.
- 22 Engelse vertaling van de brief van Shang Zhixin, Prins van Pingnan, aan gouverneur Nicholas Verburgh op Taiwan; 'Now if you sincerely wish to be registered as our dependency, we shall be friendly to you.' Vertaald in: Lo-Shu Fu, *A documentary chronicle of Sino-Western relations (1644-1820)* (Tucson 1966) 12.
- 23 Nieuhof, *Het gezantschap*, 27.
- 24 Ibidem.
- 25 Ibidem, 35.
- 26 Rahusen-De Bruyn Kops, 'Not such an unpromising beginning', 550.
- 27 Blussé, 'Peeking into the empires', 18.
- 28 Over de geschiedenis van de jezuïeten in China en de uitwisseling van kennis is uitgebreid geschreven, voor wat recente voorbeelden zie: Weixing Niu, Yejing Ge en Haohao Zhu, 'Calculating and mapping the disposition of future heavens: Ferdinand Verbiest's weather forecasting and its termination during the Qing court (1669-1680)', *Physics in perspective* 25:3 (2023) 137-168; Mario Cams, *Companions in geography: East-West collaboration in the mapping of Qing China (c. 1685-1735)* (Leiden; Boston 2017).
- 29 Rahusen verwijst naar een rapport van de jezuïet Gabriel de Magalhães dat was toegevoegd aan de Engelse vertaling van het verslag van Nieuhof; Rahusen-De Bruyn Kops, 'Not such an unpromising beginning', 554.
- 30 Nieuhof, *Het gezantschap*, 160-161.
- 31 Nieuhof noemt Von Bell 'Adam Schaliger'; Ibidem, 161.

- 32 Ibidem, 162.
33 Ibidem 201.
34 Over de rol van mestiezen en Chinezen onder het bewind van de VOC en als vertalers zie: Claudine Salmon, 'The art of translating among the Chinese of Java', *Archipel* 104 (2022) 17-32; Heather Sutherland, 'Treacherous translators and improvident paupers: perception and practice in Dutch Makassar, eighteenth and nineteenth centuries', *Journal of the economic and social history of the Orient* 53:1-2 (2009) 319-356; Leonard Blussé, *Strange company. Chinese settlers, mestizo women and the Dutch in VOC Batavia* (Dordrecht en Riverton 1986).
35 Nieuhof, *Het gezantschap*, 169.
36 Ibidem, 170-172.
37 Ibidem, 172-175.
38 Ibidem,
39 Rahusen-De Bruyn Kops, 'Not such an 'unpromising beginning'', 566.

HET GEÏDEALISEERDE OOSTEN

PHILIP ZILCKENS REISVERSLAG OVER CAÏRO (1915) IN DE CONTEXT VAN ORIËNTALISME EN IMPERIALISME

Ole Lechner

Afbeelding 1: Philip Zilcken, 'Avond te Caïro', schilderij (EGM, 1915).

In 1915 nam de Haagse kunstenaar Philip Zilcken (1857-1930) zijn lezers mee naar het bruisende Caïro: een stad vol bazaars, minaretten en schilderachtige straattaferelen, maar ook een stad in verandering. Zijn reisverslag in *Elseviers Geïllustreerd Maandschrift* is een venster op de machtsrelaties tussen Europa en 'het Oosten' in het begin van de twintigste eeuw. Dit artikel analyseert hoe Zilckens tekst en beeldmateriaal deel uitmaken van een oriëntalistisch en imperiaal discours, en wat dat laat zien over de Europese blik op de wereld.

'Wanneer November is gekomen en kille misten ons landschap omwazen,' schreef Philip Zilcken in 1915, 'dan komt soms een sterk verlangen op naar licht en zonneschijn.'¹ Het was dit verlangen dat de Haagse impressionistische schilder en etser naar Egypte dreef. Zijn reisverslag 'In en om Caïro', gepubliceerd in *Elseviers Geïllustreerd Maandschrift* (EGM), geeft een levendig beeld van het toenmalige Egypte. Voorzien van uitgebreide beschrijvingen en vele schetsen, etsen en foto's

vormt dit verslag een interessante bron om de vroegtwintigste-eeuwse machtsrelaties tussen Nederland en Europa enerzijds en Egypte en 'het Oosten' anderzijds te bestuderen.² Zilckens verslag past binnen een breder assortiment aan reisverslagen over 'het Oosten' of de 'Oriënt', waarmee doorgaans wordt verwezen naar het Midden-Oosten en Noord-Afrika (MENA). Deze regio's vormden een belangrijke inspiratiebron voor westerse kunstenaars. De kunst die hieruit voortkwam, wordt in de kunstgeschiedenis aangeduid als 'oriëntalisme'. Vergeleken met de omvangrijke Franse en Engelse tradities was de Nederlandse bijdrage aan deze stroming relatief beperkt. Philip Zilcken geldt als een van de weinige uitgesproken Nederlandse oriëntalistische kunstenaars.³

Reisliteratuur als historisch onderzoeksgebied heeft zich aanzienlijk ontwikkeld sinds de publicatie van Edward Saïds *Orientalism* (1978). In dit invloedrijke werk definieert Saïd 'oriëntalisme' als een eurocentrische en neerbuigende denkwijze ten opzichte van Arabisch-islamitische volkeren en hun cultuur. Saïds analyse heeft aangetoond dat reisverslagen een waardevolle bron vormen voor het bestuderen van de machtsrelaties tussen 'het Westen' en 'het Oosten'.⁴ Daarbij is het van belang onderscheid te maken tussen oriëntalisme als kunststroming enerzijds en oriëntalisme in de door Saïd gedefinieerde zin anderzijds. Beide verschijnselen zijn weliswaar nauw verwant, maar mogen niet zonder meer met elkaar worden vereenzelvigd. Of het werk van Philip Zilcken de neerbuigende, eurocentrische lading bezit die Saïd aan het begrip verbindt, vergt een afzonderlijke analyse. Dit artikel betoogt dat ook Zilcken zich aan dergelijke oriëntalistische tendensen schuldig maakt, zij het onbewust.

Reisverslagen kunnen inzicht bieden in de wijze waarop Europeanen en Amerikanen hun eigen identiteit construeerden en afbakenden ten opzichte van de buitenwereld. Dit identiteitsvormende aspect staat centraal in *Imperial eyes* (1992) van Mary Louise Pratt. Zij betoogt dat reisliteratuur voor Europese lezers actief 'de rest van de wereld' heeft geconstrueerd. Auteurs van reisverslagen presenteerden zichzelf – als Europeaan, Brit of Nederlander – als wezenlijk verschillend van de volkeren die zij beschreven en droegen zo bij aan een imaginaire hiërarchie tussen culturen. Volgens Pratt legitimeerde dit ingebeelde onderscheid impliciet de Europese economische en imperiale expansie.⁵ Reisliteratuur leent zich dan ook bij uitstek voor de analyse van oriëntalistische denkbeelden en de daarmee verbonden machtsstructuren. Het reisverslag van Zilcken vormt in dat opzicht een bijzonder rijke bron, juist door de combinatie van tekst, etsen, tekeningen en foto's. Waar beeldmateriaal en tekst met elkaar contrasteren, kunnen onderliggende denkbeelden zichtbaar worden die in de tekst niet altijd expliciet worden verwoord.

De volgende analyse schetst eerst de biografische achtergrond en totstandkoming van de bron. Vervolgens wordt onderzocht hoe Zilcken een geïdealiseerd 'Oosters' Egypte construeert, hoe dit contrasteert met zijn observaties van modernisering en hoe dit past binnen een breder oriëntalistisch en imperiaal discours.

Philip Zilcken in en om Caïro

Zilcken, voluit Philippe Charles Louis Zilcken, werd in 1857 geboren in Den Haag, waar hij opgroeide en studeerde aan het Gymnasium Haganum en later aan de Academie van Beeldende Kunsten. Daar kreeg hij onder meer les van Anton Mauve, tevens leermeester van Vincent van Gogh. Zilcken schilderde aanvankelijk naar voorbeeld van Mauve in de stijl van de Haagse School, die zich kenmerkt door een realistische weergave van licht en een vrij somber kleurgebruik. Later kreeg zijn werk meer kleur

onder invloed van Franse impressionisten.

Hoewel Zilcken schilder was, dankte hij zijn bekendheid vooral aan zijn etsen. Hij was dan ook medeoprichter van de Nederlandsche Etsclub in 1885. Tussen 1896 en 1905 was Zilcken illustrator en redacteur bij *EGM*. Hij reisde veel: naar Engeland, Frankrijk, Italië, Algerije en Egypte. De MENA-regio was voor hem een belangrijke inspiratiebron als schilder en illustrator. In 1915 werd zijn verslag van zijn reis naar Egypte gepubliceerd in *EGM*.⁶

"REISLITERATUUR HEEFT VOOR EUROPESE LEZERS ACTIEF 'DE REST VAN DE WERELD' GERECONSTRUEERD."

De exacte reisroute en planning van zijn reis worden niet duidelijk uit zijn reisverslag, noch uit enige secundaire literatuur. Wel lijkt Zilckens verslag erop te wijzen dat hij ongeveer een maand in Egypte was. Hij voer vanaf Marseille, langs Sicilië en Kreta, naar Alexandrië op een Duitse boot. Vanaf daar nam hij de eerstvolgende 'sneltrain' naar Caïro. Zilcken verbleef in een hotel op loopafstand van het stadscentrum van Caïro en begaf zich verder weinig buiten de stad. Hij maakte een enkele keer een dagtrip naar Memphis, dat op twintig kilometer afstand ligt van Caïro.⁷

Het reisverslag valt bij gebrek aan expliciete vermelding moeilijk exact te dateren. Zilcken opent zijn verslag poëtisch met de 'kille misten van november' en sluit af met 'de stoffige warmte van die heerlijke lentedagen', wat suggereert dat de reis zich uitstreckte van de herfst tot het voorjaar. De tekst is gedagtekend 'november 1914'. Dit laat twee interpretaties toe: ofwel begon Zilcken zijn reis in november 1913 en keerde hij terug in het voorjaar van 1914, waarna hij het verslag voltooidde; ofwel vertrok hij in november 1914 en reisde hij begin 1915 terug. Begin 1915 bereikte het geweld van de Eerste Wereldoorlog Egypte. Het feit dat Zilcken hierover met geen woord repte, vormt een indirect argument voor de vroegere datering.⁸

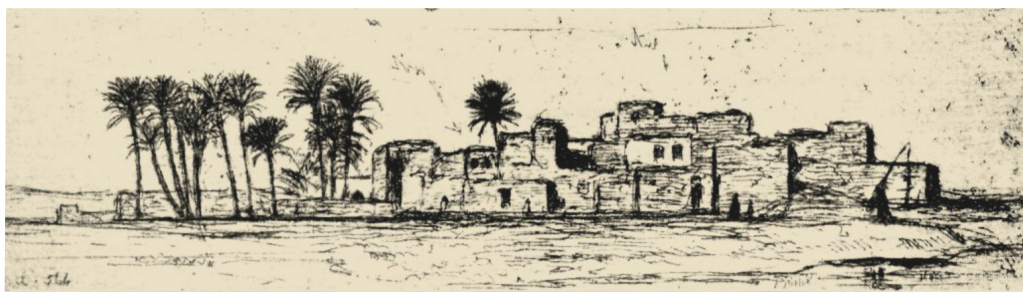
Het doel van Zilckens Egypte-reis wordt niet geheel duidelijk uit de bron. Redacteurs Arendo Joustra en Lennaert Lubberding van *Elsevier Weekblad* (de voortzetting van *EGM*) beschrijven de reizen van Zilcken naar Noord-Afrika als 'studiereizen'.⁹ Dit lijkt passend, want in zijn beschrijving is Zilcken veel bezig met de esthetische kwaliteiten van Egypte. Aangezien de reisbeschrijving gevuld is met foto's en schetsen van de omgeving, gold het land zeker als een bron van studie voor hem. Tevens noemt Zilcken 'reizen in onzen tijd niets anders dan een geldkwestie', wat suggereert dat hij reisde omdat hij het zich kon veroorloven. Tegen de tijd dat Zilcken in Egypte was, was hij geen redacteur meer voor *EGM*. Hoewel hij zijn verslag in *EGM* publiceerde, werd de reis zelf dus mogelijk niet door *EGM* gefinancierd.

EGM was een vooraanstaand blad over literatuur en beeldende kunst. Het was bedoeld voor goed opgeleide lezers uit de middenklasse, maar het was geen tijdschrift voor de intellectuele elite. Het ging niet in op polemieken en introduceerde geen nieuwe trends in kunst en literatuur. *EGM* publiceerde korte fictieverhalen, gedichten, reisverhalen, biografieën van beroemde schrijvers en kunstenaars, en artikelen over hedendaagse en historische beeldende kunst.¹⁰ Zilcken schreef dus voor een redelijk beperkt publiek dat was geïnteresseerd in literatuur en beeldende kunst.

Bij het samenstellen van het verslag heeft Zilcken vermoedelijk

gebruikgemaakt van Europese literatuur en vertalingen. Uit de tekst blijkt dat hij geen beheersing had van het Arabisch. Zijn contact met de lokale Egyptische bevolking verliep voornamelijk in het Frans of beperkte zich tot losse Arabische woorden. Daardoor was hij aangewezen op Nederlandstalige en mogelijk Franstalige of Engelstalige bronnen en vertalingen van bronnen. Dit wordt ondersteund door zijn verwijzingen naar Nederlandse arabisten en islamologen. Daarnaast noemt Zilcken onder andere de middeleeuwse historicus al-Maqrizi, wat erop wijst dat hij wel degelijk Arabische bronnen gebruikte, zij het in vertaalde vorm.¹¹

Naast het geschreven reisverslag bevat 'In en om Caïro' foto's, etsen, tekeningen en een schilderij. Deze visuele bronnen bieden waardevolle inzichten, maar moeten met een kritische blik worden bekeken. Bij het analyseren van zijn beeldmateriaal is het belangrijk te realiseren dat Zilcken historische nauwkeurigheid niet als primaire doelstelling zag. Zoals hij zelf benadrukte: 'veel lokale waarheid vermindert de idee en kunstenaars als Rembrandt, of in onzen tijd Israëls, zullen altijd in hun werk meer waar zijn dan ethnografisch juiste schilders, omdat te veel wetenschappelijke details het gevoelsbegrip verminderen.'¹² Met deze woorden maakt Zilcken duidelijk dat hij artistieke keuzes maakte ten koste van waarheidsgetrouwheid. Compositie, sfeer en emotionele zeggingskracht waren voor hem belangrijker dan het letterlijk weergeven van de werkelijkheid.

Afbeelding 2: Philip Zilcken, 'Kôm Al-Achdar', ets (EGM, 1915).

*'Daar deze décorative doeken, die de zonnestralen moesten tegen houden, zoo hoog mogelijk aangebracht waren, kregen zij op een afstand het aspect van Perzische tapijten, en prachtig waren de toevallige lichteffecten, wanneer door een spleet, of een tusschen ruimte, een zonnestraal in de goud-stoffige atmosfeer viel, en, evenals Rembrandt 't in zijn meesterstukken heeft vastgelegd, enkele figuren sterk verlichtte te midden der bonte menigte die, door de tegenstelling met de lichte en kleurrijke figuren, in een dieperen toon werd getransponeerd.'*¹³

-Philip Zilcken

Het ideale Egypte

Zilcken legt in zijn reisbeschrijving een sterke nadruk op de esthetiek. Hij gebruikt bij zijn schrijven veel beeldtaal, zodat de lezer de beschreven omgeving goed kan visualiseren. Dit valt duidelijk te lezen in de bovenstaande passage, waar hij de overdekte straten van Egypte beschrijft. Opvallend aan deze passage is dat Zilcken naar Rembrandt verwijst. Hij plaatst zo het beeld dat hij schetst in zijn eigen culturele kader om het vertrouwd te maken voor de lezer, wellicht ook voor hemzelf, en 'domesticceert' als het ware het landschap.¹⁴

Dit komt vaker voor onder Europese reizigers uit de negentiende en vroege twintigste eeuw, zoals de Britse professor in historische en culturele geografie James R. Ryan aantoonde. In *Picturing empire* (1997) bestudeert Ryan de rol van fotografie bij de verkenning en domesticatie van buitenlandse landschappen. Hierbij gebruikt hij de Britse fotograaf Samuel Bourne (1834-1912) als voorbeeld. Voor Bourne, die meerdere jaren in India verbleef om het landschap daar te fotograferen, was het vinden van een prachtig landschap in India evenredig met het vinden van het ideale 'Engelse uitzicht'. Volgens Ryan gingen Europese fotografen dus op zoek naar een 'Europees landschap' in het buitenland en legden daarmee hun eigen esthetische en culturele conventies op aan een buitenlands landschap.¹⁵

"BIJ AANKOMST IN ALEXANDRIË WAS ZILCKEN DIRECT TELEURGESTELD OVER HOE WEINIG 'OOSTERS' HET ER UITZAG."

Net zoals Bourne in India op zoek ging naar scènes die voldeden aan zijn idee van het ideale 'Engelse uitzicht', selecteerde Zilcken in Egypte landschappen en stadsgezichten die aansloten bij de esthetische en culturele verwachtingen van een Europees publiek over 'het Oosten'. Bezien door de lens van domesticatie van het landschap, valt aan de door Zilcken gemaakte afbeeldingen op dat een typisch Europees of Nederlands landschap niet meteen te herkennen is. De beelden tonen vooral 'Oosterse' elementen, zoals minaretten, piramides, palmbomen en zeilboten op de Nijl. Toch is ook hier sprake van een vorm van domesticatie van het landschap: Zilcken presenteert een geïdealiseerd beeld van Egypte dat aansluit bij de destijds dominante Europese beeldtaal van 'het Oosten'.

Dit blijkt onder meer uit zijn voorkeur voor pittoreske, traditionele scènes en architectuur, terwijl moderne elementen zoals auto's, trams en drukke markten nauwelijks een plaats krijgen in zijn afbeeldingen. Zijn onderwerpk keuze sluit aan bij de manier waarop bekende oriëntalistische kunstenaars als Marius Bauer, Alfred Dehodencq, Eugène Delacroix, Marià Fortuny en Nasreddine Dinet 'het Oosten' afbeeldden. Zilcken zelf noemt deze kunstenaars ook expliciet in zijn reisverslag.¹⁶ Op deze manier plaatst hij zich binnen de Europese oriëntalistische traditie door Egypte niet als een realistisch of modern land te tonen, maar als een exotisch en pittoresk decor dat voldoet aan de verwachtingen van een Europees publiek. De domesticatie zit niet zozeer in het reproduceren van een Europees aandoende scène, als in het produceren van een scène volgens Europese esthetische conventies.

Net als zijn tijdgenoten laat Zilcken zich inspireren door middeleeuwse Arabische bronnen, zoals al-Maqrizi en folkloristische verhalen. Een paar dagen na zijn aankomst in Caïro ging hij naar de buitenwijken van de stad, waar hij zich plotseling begaf in een wereld die in zijn ogen volledig overeenkwam met het leven daar 'vele eeuwen geleden' en met de beschrijvingen van het stadsleven van Bagdad, Damascus of Caïro in *Duizend-en-een-nacht*. Hij beschouwde dit werk als een 'realistische' weergave van het middeleeuwse Midden-Oosten, hoewel *Duizend-en-een-nacht* feitelijk een prozaïsche raamvertelling is en dus geen historisch nauwkeurige bron.¹⁷ Daarbij was Zilcken afhankelijk van vertalingen, die in de negentiende eeuw waren uitgegroeid tot een overwegend Europese verbeelding van het 'Oosten', losgeweekt van de oorspronkelijke tekst. De beeldtaal van *Duizend-en-een-nacht* werd een verzameling clichés die vaak door Europeanen werd herhaald.¹⁸ Zo ontstond voor Zilcken een ideaalbeeld van 'het Oosten' dat eerder berustte op culturele verbeelding

dan op een accurate weergave van de werkelijkheid.

Dat het ideaalbeeld dat Zilcken voor ogen had niet klopte, blijkt ook uit zijn eigen beschrijvingen van Egypte. Bij aankomst in Alexandrië was hij direct teleurgesteld over hoe weinig 'Oosters' het er uitzag: 'Rechts van de haven stonden eenige dadelpalmen vlak langs het gelige strand van de Lybische woestijn. Dit was het eenige typiesch Oostersche, dat wij zagen, want het landschap, de haven en de stad verschilden in geen enkel opzicht van de omstreken van Marseille, Genua of Algiers.' Deze teleurstelling zette zich voort in de trein naar Caïro, waar Zilcken een Egyptische vrouw in 'traditionele' kleding aantrof, terwijl haar kinderen 'modern' gekleed waren: 'Deze vrouw droeg om haar hoofd de sombere dofwarte doek van het land, (...) maar haar kinderen, o contradictie! waren precies gekleed als kleine kinderen van ons volk met "confectie"-schortjes, japonnetjes, schoenen en hoeden, naar de mode van Parijs, Weenen of Rome.' Hij beschreef dit als een 'onaesthetische tegenstelling', vergelijkbaar met Zeeuwse stadskinderen die hun traditionele klederdracht inruilden voor Europese kleding. Zilcken concludeerde dat 'de alles vereffenende beschaving overal het slechte en leelijke invoert en het schoone en goede doet verdwijnen.'¹⁹

Gedurende zijn verdere reis bleef Zilcken soortgelijke 'tegenstellingen' waarnemen: het centrum van Caïro herinnerde hem aan de 'ultra-moderne' buurten van Parijs, terwijl de buitenwijken hem aan de verhalen van *Duizend-en-een-nacht* deden denken; naast auto's en trams reden er kamelen, ezels en houten platte wagens door de straten; naast bloeiende dorpjes en akkers lagen ruïnes uit de oudheid. In het restaurant werd hij bediend door, in zijn woorden, 'gitzwarte Berberijnsche negers in zuiver witte kaftans met roode sjerp en de roode fez op', terwijl het menu 'volkomen gelijk [was] aan dat van welk restaurant ook in een onzer wereldsteden: niets verried het land waar wij waren.'²⁰

Het idee dat Europeanisering en modernisering in tegenspraak is met het 'echte Oosten' past binnen de oriëntalistische notie dat 'het Oosten' en 'het Westen' fundamenteel verschillend van elkaar zouden zijn.²¹ Geïnspireerd door Europese (reis)literatuur verwachtte Zilcken een wereld aan te treffen die fundamenteel verschilde van zijn eigen, maar raakte teleurgesteld of verward toen deze verwachting niet werd vervuld. De vraag is echter of deze 'tegenstellingen' wel werkelijk tegenstellingen zijn of dat zij eerder een product zijn van Zilckens eigen oriëntalistische verwachtingspatroon. Joseph Ben Prestel laat zien dat modernisering en stedelijke transformatie in Caïro geen externe verstoring waren van een anderszins onveranderde stad, maar een diepgeworteld proces dat al vanaf de jaren 1860 door een nieuwe Egyptische stedelijke middenklasse zelf werd gedragen en actief nagestreefd. Deze middenklasse omarmde nieuwe architectuur, infrastructuur en stedelijke ruimtes als uitdrukking van een eigen moderne identiteit, ingebed in lokale sociale en religieuze waarden. Modernisering was voor deze groep geen opgelegde Europeanisering, maar een bewust project van sociale onderscheiding en beschavingsideaal.²²

Opvallend is dat Zilcken in zijn beschrijving veel aandacht besteedt aan de modernisering en Europeanisering van Egypte, maar dat dit nauwelijks terugkomt in de afbeeldingen die zijn opgenomen in de bron. Van de drieëndertig foto's, tekeningen en etsen in Zilckens reisverslag tonen slechts twaalf mensen, meestal in de vorm van een eenling en soms in groepen. Mensen vormen tevens nooit het onderwerp van de afbeelding. Hoewel Zilcken de straten van Caïro omschrijft als druk, zie je dit in het geheel niet terug in de beelden. Ook de vele tramlijnen die de stad doorkruisen en de 'onophoudelijk' voorbijrijdende auto's komen niet terug in de afbeeldingen: er is

geen enkel ‘modern’ voertuig te zien. In plaats van het drukke stadsleven dat Zilcken beschrijft, gaat zijn aandacht uit naar ‘Oosterse’ architectuur. Enerzijds kan dit worden gezien als een artistieke keuze. Zilcken had grote bewondering voor Arabische bouwkunst, die volgens hem ‘een zeldzaam hoge trap van ontwikkeling heeft bereikt, een verfijndheid, die door Westersche volken nimmer is overtroffen of bereikt.’²³ Anderzijds lijkt Zilcken ook bewuste keuzes te hebben gemaakt in de architectuur die hij afbeeldt, die erop wijzen dat hij niet de eigentijdse Egyptische stad wilde tonen, maar een geïdealiseerd, tijdloos Oosten dat in werkelijkheid niet meer bestond.

De meeste van de door Zilcken afgebeelde gebouwen die te identificeren zijn, dateren uit de Mamluk-periode (1250-1517), toen Caïro de hoofdstad vormde van het machtige en rijke sultanaat. In deze periode groeide Caïro uit tot een van de grootste steden ter wereld en werd een groot aantal monumentale paleizen, religieuze gebouwen en gedenkplekken opgetrokken.²⁴ Wat Zilckens selectie van deze gebouwen betekenisvol maakt, is echter niet alleen de historische waarde ervan, maar ook de context waarin hij ze afbeeldde. Ten tijde van zijn bezoek aan Caïro in 1914 beleefde de Mamluk-architectuur een herwaardering: de middeleeuwse bouwstijl werd in de negentiende eeuw herontdekt en ingezet als bron voor een eigentijdse nationale stijl. Zoals Nasser Rabbat heeft aangetoond ontstond de neo-Mamluk-stijl uit een samenloop van Europese documentatiepraktijken en Egyptische politieke ambities. De Franse architect Pascal Coste legde de Mamluk-monumenten van Caïro systematisch vast in zijn *L'Architecture arabe* (1837) en ontwierp op basis daarvan nieuwe moskeeën in opdracht van Muhammad ‘Ali Pasha. Decennia later voltooide de Oostenrijks-Hongaarse architect Max Herz de al-Rifa‘i-moskee (1906-1911) in diezelfde geest.²⁵

Afbeelding 3: ‘Graven der Chalifen’; tombe en moskee van Mamluk-sultan An-Nasir Faraj ibn Barquq (1386-1412), foto (EGM, 1915).

Begin twintigste eeuw gold de neo-Mamluk-architectuur als de nationale stijl van Egypte en werd door architecten overgenomen voor grote openbare projecten, waardoor de contemporaine Egyptische architectuur werd verbonden met een glansrijke fase in haar geschiedenis.²⁶ Zilcken beweegt zich in zijn reisverslag echter volledig buiten deze actuele architectonische werkelijkheid. Waar het Caïro van 1914 in feite een stad in transformatie was, met nieuwe openbare gebouwen in neo-Mamluk-stijl, brede Haussmanniaanse boulevards en een moderniserend stedelijk weefsel, richt Zilcken zijn blik uitsluitend op de middeleeuwse stad. Hij beeldt de oude

Mamluk-monumenten af als tijdloze, schilderachtige overblijfselen van een Oosterse beschaving, los van hun hedendaagse functionele en politieke betekenis. Daarmee reproduceert hij een historiserende vlik die het verleden verheerlijkt en Caïro ontdekt van zijn actuele dynamiek.

In zekere zin projecteert Zilcken zijn eigen culturele en esthetische idealen op Egypte. Hij beschouwt 'het Oosten' als een fundamenteel andere samenleving dan Europa, die tevens onder Europese invloed achteruitgaat. Zijn beeld van een volk met 'aangeboren smaak' en een 'eeuwenoude cultuur' past niet bij zijn observaties van de drukke straten vol buitenlanders, met 'moderne' huizen, auto's, trams en met mensen met Engelse *homespun* jasjes en wandelstokken waarop *made in Germany* staat.²⁷ In plaats van de modernisering en Europeanisering in zijn afbeeldingen te erkennen, bevordert Zilcken zijn geïdealiseerde Egypte door 'Oosterse' taferelen af te beelden.

Volgens Edward Said is dit een vorm van toe-eigening. Hij stelt dat geschiedenis herschreven kan worden, zodat 'ons Oosten' van 'ons' [Europeanen] wordt om te bezitten en te beheersen.²⁸ Dit doet Zilcken door zijn eigen culturele en esthetische idealen op 'het Oosten' te projecteren. Hij kneedt als het ware 'zijn' Egypte naar zijn ideaalbeeld en doet daardoor mee aan wat James R. Ryan een imperiaal 'transformatief project' noemt.²⁹ Daar staat tegenover dat Zilcken uit Nederland kwam en zonder steun van een staat met imperialistische ambities in Egypte reisde, waardoor hij geen directe politieke of economische belangen in Egypte had. Dit in tegenstelling tot bijvoorbeeld Britse reizigers, die door hun overheid actief deelnamen aan de uitbreiding en controle van het Britse rijk.³⁰

Toch valt er wel wat te zeggen voor het idee dat Zilcken deelnam aan een imperiaal discours. Zilcken sluit zijn reisverslag af door de Franse oriëntalist Dinet te citeren: 'We zullen alleen getuige zijn van de sloop van alles wat mooi is.'³¹ Het idee dat de Egyptische cultuur en schoonheid langzaam verdween onder Europese invloed past binnen een breder achteruitgangsnarratief: dat wil zeggen, het idee dat het Ottomaanse Rijk vanaf het einde van de zestiende eeuw een langdurige neergang doormaakte waarvan het nooit echt wist terug te komen, ondanks pogingen tot hervorming in de negentiende eeuw. Hoewel Egypte een Brits protectoraat was in 1914 en dus geen deel meer uitmaakte van het Ottomaanse Rijk op het moment dat Zilcken daarheen reisde, geldt dit achteruitgangsnarratief ook voor de bredere islamitische samenleving. Dit paradigma om de laatste drie eeuwen van de islamitische samenleving te zien als in 'verval' ten opzichte van 'voortschrijdende' Europese mogelijkheden heeft volgens Edward Said in wezen bijgedragen aan de zelfidentificatie van het Westen.³²

Volgens Mary Louise Pratt legitimeert deze zelfidentificatie tegenover 'het Oosten' als het ware de Europese economische en imperiale expansie.³³ In die zin zou men kunnen stellen dat Zilcken bijdroeg aan Europees imperialisme door het achteruitgangsnarratief te bevorderen, zelfs als hij de Europese culturele en economische expansie afwees.

'En zoo zag ik in de stoffige warmte van die heerlijke lentedagen bij mijn vriend Abd el-Kerîm heel het Oostersche roezige leven, van het begin tot het einde voorbij gaan als een kleurig, brilliant visioen van een beschaving die langzamerhand – vrij snel zelfs hier en daar – verdwijnt, geabsorbeerd door onze tegenwoordige "opdringerige" Europeesche extensie, waarop wij Westerlingen zoo trotsch zijn. En toch, die mensen in hun eenvoud, met hun aangeboren smaak en

wellevendheid, die rassen die in het bloed een eeuwenoude “cultuur” hebben welke Europeesche volken hun benijden kunnen, zijn zij zoo achterlijk, vergeleken met ons?.... Zijn vele onzer verbeteringen en eigenschappen niet dikwijls illusoir?....’³⁴

-Philip Zilcken

Conclusie

Zilcken had een ideaalbeeld van Egypte waarvan hij gedurende zijn reis leek te ontdekken dat het niet juist was. Zijn ingebeeld ‘Oosten’ was voor hem iets wat onder Europese invloed steeds meer aan het verdwijnen was. Desondanks bevorderde Zilcken zijn ‘Oosterse’ ideaal door zijn ideale Egypte te fotograferen, etsen en tekenen. Hij vond het ideale Egypte terug in de onveranderlijke architectuur uit de oudheid en de middeleeuwen, die het hoofdonderwerp van zijn afbeeldingen werd. Hiermee voegde hij zich bij andere oriëntalistische schilders en auteurs in hun ‘transformatieve project’, waarin ‘het Oosten’ werd afgebeeld als fundamenteel anders dan ‘het Westen’. Hoewel Zilcken de in zijn woorden ‘opdringerige Europese extensie’ afwees, nam hij hier toch deel aan door zijn eigen culturele en esthetische conventies en idealen op Caïro te projecteren. Daarnaast droeg hij onbewust bij aan de legitimatie van de Europese expansie, door te conformeren aan het achteruitgangsnarratief.

De casus Zilcken heeft bredere implicaties voor hoe we oriëntalistische reizigers en hun bronnen lezen en beoordelen. Zijn reisverslag illustreert dat oriëntalisme niet uitsluitend de praktijk was van reizigers met directe koloniale belangen of (staats)institutionele steun. Ook een kunstenaar als Zilcken, die de Europese expansie afwees en reisde vanuit een land zonder imperialistische ambities in Egypte, kon een oriëntalistisch kader reproduceren. Dit suggereert dat de beeldtaal en esthetische conventies waarmee ‘het Oosten’ werd voorgesteld zo diep waren ingebed in de Europese culturele vorming dat de intenties of politieke posities van individuele actoren er nauwelijks vat op hadden. Het gaat hier niet om bewuste propaganda, maar om onbewust geïnternaliseerde beeldtaal.

Tegelijkertijd maakt Zilckens reisverslag duidelijk dat oriëntalisme geen eenduidig fenomeen was. Zilckens ambivalentie, die we terugzien in zijn oprechte bewondering voor de Egyptische cultuur, zijn kritiek op de Europese expansie, en zijn tegelijkertijd onvermijdelijke reproductie van oriëntalistische conventies, wijst op de interne spanningen die binnen het oriëntalistische discours konden bestaan. Een bron kan daarmee tegelijkertijd kritisch en medeplichtig zijn. Beide dimensies verdienen een volwaardige plaats in de analyse.

Dit onderzoek biedt een aanknopingspunt voor verder onderzoek naar niet-Britse en niet-Franse oriëntalistische reizigers uit kleinere Europese landen. De Nederlandse context is in dit verband weinig bestudeerd, terwijl Zilckens werk aantoont dat ook deze reizigers een betekenisvolle bijdrage leverden aan de bredere Europese beeldvorming over ‘het Oosten’. Een vergelijkend onderzoek naar dergelijke perifere oriëntalisten zou het begrip van de geografische en culturele reikwijdte van het oriëntalisme als discours verder kunnen verdiepen.

Ole Lechner is stads- en architectuurhistoricus, gespecialiseerd in stedelijke ontwikkeling, migratie en herinneringscultuur. Lechner doet onderzoek naar naoorlogse (arbeids)migratie en droeg bij aan een draagvlakonderzoek voor een Amsterdams ‘gastarbeidermonument’.

Eindnoten

1. Charles Louis Philippe Zilcken, 'In en om Caïro', *Elsevier's Geïllustreerd Maandschrift* 25 (1915) 257-277, 350-357, 444-454, aldaar 257. https://www.dbnl.org/tekst/_elsoo1191501_01/index.php (geraadpleegd 16 januari 2026).
2. Zilcken, 'In en om Caïro'; Arendo Joustra en Lennaert Lubberding, *Elsevier's Maandschrift. Over Elsevier's Geïllustreerd Maandschrift 1891-1940* (Amsterdam 2016) 200-201.
3. Jan de Hond, 'Marius Bauer en het oriëntalisme in Nederland', in: Paul Ankum (red.), *Marius Bauer, 1867 - 1932, oriëntalist* (Wassenaar 2001) 47-69.
4. Tim Youngs, 'Reading travel writing', in: idem, *The Cambridge introduction to travel writing* (Cambridge 2013) 163.
5. Mary Louise Pratt, *Imperial eyes: travel writing and transculturation* (Londen en New York 1992) 5.
6. Joustra & Lubberding, *Elsevier's Maandschrift*, 200-201; Rijksmuseum, <https://www.rijksmuseum.nl/nl/rijksstudio/stijlen/haageschool> (geraadpleegd 26 januari 2021).
7. Zilcken, 'In en om Caïro', 258, 454.
8. Ibidem.
9. Zilcken, 'In en om Caïro', 257-259; Joustra en Lubberding, *Elsevier's Maandschrift*, 200-201.
10. Lieske Tibbe, 'Success stories and martyrologies: images of artists in *Elsevier's Geïllustreerd Maandschrift*', in: Rachel Esner en Sandra Kisters, *The mediatization of the artist* (Cham 2018) 32-35.
11. Zilcken, 'In en om Caïro', 258, 264, 274, 444, 452.
12. Jan de Hond, *Verlangen naar het Oosten. Oriëntalisme in de Nederlandse cultuur, ca. 1800-1920* (proefschrift; Radboud Universiteit Nijmegen 2008) 94.
13. Zilcken, 'In en om Caïro', 451.
14. Peter Burke, 'The cultural history of the travelogue', *Przegląd historyczny* 101:1 (2010) 1-11, aldaar 6.
15. James R. Ryan, *Picturing empire: photography and the visualization of the British Empire* (Chicago 1997) 47-51.
16. Zilcken, 'In en om Caïro', 257-258, 356, 445, 454.
17. Zilcken, 'In en om Caïro', 258, 262, 274, 444.
18. Richard van Leeuwen, 'The iconography of the *Thousand and One Nights* and modernism: from text to image', *RELIEF* 4:2 (2010) 213-236, aldaar 213-216.
19. Zilcken, 'In en om Caïro', 258-259.
20. Zilcken, 'In en om Caïro', 259-262, 352.
21. Zachary Lockman, 'Said's *Orientalism*: a book and its aftermath', in: idem, *Contending visions of the Middle East: the history and politics of Orientalism* (New York 2006) 185.
22. Joseph Ben Prestel, *Emotional cities. Debates on urban change in Berlin and Cairo 1860-1910* (Oxford 2017) 49-75.
23. Zilcken, 'In en om Caïro', 447.
24. Amy J. Johnson, 'Cairo', in: Kevin Shillington (red.), *Encyclopedia of African history volume 1* (New York 2005) 199-200.
25. Nasser Rabbat, 'The formation of the neo-Mamluk style in modern Egypt', in: Martha Pollak (red.), *The education of the architect: historiography, urbanism, and the growth of architectural knowledge* (Cambridge 1997) 363-386.
26. Rabbat, 'The formation of the neo-Mamluk style in modern Egypt', 380-381.
27. Zilcken, 'In en om Caïro', 258-260, 267, 454.
28. Edward W. Said, *Orientalism*, xiv.
29. Ryan, *Picturing empire*, 51.
30. Barbara Spackman, *Accidental orientalis: modern Italian travelers in Ottoman lands* (Liverpool 2017) 2.
31. Zilcken, 'In en om Caïro', 454. Frans: 'Nous n'assistâmes plus qu'au démolissement de tout ce qui est beau.'
32. Muhammed Fatih Çalırsır, 'Decline of a "myth": perspectives on the Ottoman "decline"', *The history school IX* (2011) 37-60, aldaar 37-42.
33. Pratt, *Imperial eyes*, 5.
34. Zilcken, 'In en om Caïro', 454.

RUWE REPRESENTATIE

INTERRELIGIEUZE INTERACTIES IN VERHALEN VAN REIZIGERS DOOR DE LEVANT TIJDENS DE KRUISTOCHTEN

Tomas de Wit

Weinig regio's hebben zoveel religieuze betekenis als de Levant, wat herhaaldelijk aanleiding heeft gegeven tot conflicten. Zo gingen gedurende de kruistochten grote groepen Europeanen naar het "Heilige Land" om het te bevrijden van de moslims. Niet iedereen ging er echter heen met de intentie om te vechten. Zowel christelijke als islamitische reizigers bezochten de heilige plekken in dit roerige gebied, en bewogen zich erdoor alsof er nooit gevochten was.

Inleiding

Het idee dat er een onoverkoombaar verschil is tussen christelijke en islamitische culturen speelt nog steeds een grote rol in onze huidige samenleving. De bron van deze animositeit wordt vaak gezocht in ideeën over kruistochten en jihad.¹ Tijdens de kruistochten gingen er echter niet alleen soldaten naar het Heilige Land, maar ook reizigers die hun ervaringen vastlegden. Middeleeuwse beschrijvingen over de 'ander' staan vol met vijandige denkbeelden, die vaak eenzijdig worden geïnterpreteerd. Zo schreef de dertiende-eeuwse pelgrim Burchard van de berg Zion het volgende over moslims: 'Ze zijn zeer onrein. Ze hebben zoveel vrouwen als ze kunnen voeden. Desondanks zondigen ze tegen de natuur, met bordelen voor jonge mannen in iedere stad.' Deze vijandigheid kunnen we alleen niet meteen voor waar aannemen, aangezien hij slechts enkele regels hierna schrijft: 'Toch zijn ze gastvrij, hoffelijk en genereus. Ik heb veel vriendelijkheid onder hen ervaren en als je ze op een kleine manier helpt, geven ze het ruimschoots terug.'² Burchard geeft hier twee representaties van moslims: één hard en veroordelend, de ander lovend. Hoe kunnen deze representaties met elkaar verenigd worden?

Stereotyperende beschrijvingen uit bronnen over de Levant zijn vaak gebruikt als bewijs voor animositeit tussen christenen en moslims.³ Hierdoor wordt de Levant gedurende de kruistochten neergezet als een plek waar segregatie tussen religieuze groepen de norm was en waar sprake was van discriminerende rechtssystemen.⁴ Daarnaast wordt over de islamitische kant geschreven dat haat en wantrouwen jegens de christelijke Europeanen het leidende sentiment waren.⁵ Deze denkbeelden hebben geleid tot een model van voortdurend conflict tussen moslims en christenen, waarbij er verder geen contact plaatsvond tussen de twee groepen.⁶ Dit model is niet in staat om de uitspraak van Burchard te verklaren, aangezien zijn observatie over de gastvrijheid en vriendelijkheid van moslims impliceert dat hij wel degelijk contact met ze heeft gehad. Daarnaast is het belangrijk om tegen het idee van voortdurend conflict tussen moslims en christenen in te blijven gaan, omdat dit idee vandaag de dag nog steeds grote invloed

heeft.⁷ Door de aandacht te verschuiven naar de alledaagse contacten beschreven door Burchard en drie andere reizigers, pleit ik voor een genuanceerder beeld van de contacten tussen moslims en christenen. Vriendschappelijke en vijandige beelden konden, zelfs in één reisverslag, naast elkaar bestaan. Aan de hand van het model van 'ruwe representatie' laat ik zien hoe dergelijke tegenstrijdigheden verklaard kunnen worden.

Ruwe representatie is gebaseerd op het concept van 'ruwe tolerantie' dat Christopher MacEvitt heeft ontwikkeld als alternatief voor het segregatiemodel. Ruwe tolerantie illustreert de wijze waarop de Europese gezaghebbers hun autoriteit uitoefenden op oosterse christenen in de kruisvaarderstaten tussen 1097 en 1187. Hierbij liet de Europese aristocratie aan de ene kant gedrag en overtuigingen toe die onacceptabel waren in Europa, maar traden ze aan de andere kant regelmatig hard op tegen inheemse gemeenschappen.⁸ Ruwe representatie laat een vergelijkbare dynamiek in reisverslagen zien: auteurs schetsen enerzijds een hard beeld van andere religieuze gemeenschappen, maar laten anderzijds alledaagse interreligieuze interacties doorschemeren die daarmee op gespannen voet staan. Hierbij speelt het beeld van de Levant dat ze construeren in op de stereotypes van hun publiek.

"BINNEN DE ENE CONTEXT WAS HET NORMAAL VOOR IBN MUNQIDH OM MET CHRISTENEN TE VECHTEN, TERWIJL HET BINNEN EEN ANDERE CONTEXT NET ZO NORMAAL WAS OM VRIENDSCHAP TE SLUITEN"

Ruwe representatie kan worden geanalyseerd aan de hand van drie aspecten: permeabiliteit, lokalisatie en absentie. Deze aspecten maken inzichtelijk hoe auteurs religieuze gemeenschappen representeren in hun reisverslagen. In wat volgt bespreek ik per aspect hoe deze dynamiek tot uiting komt in de werken van Muhammad ibn Ahmad ibn Jubayr, Usama ibn Munqidh, Thietmar en Burchard.

Permeabiliteit

Het eerste aspect van ruwe representatie is permeabiliteit. De reisverslagen zijn doordrenkt van momenten waarop de reizigers de sociale, religieuze en fysieke grenzen tussen religieuze gemeenschappen overstaken. Hierdoor ontstonden er mogelijkheden voor het leggen van interreligieus contact. Dit wordt duidelijk zichtbaar in de reiservaringen van de auteurs.

Zo reisden de auteurs van de reizigersverslagen door gebieden die in handen waren van andersgelovigen. Burchard, een Duitse Dominicaanse monnik die tussen 1274 en 1285 in de Levant verbleef, vertelt bijvoorbeeld over een diplomatieke missie naar Caïro, de hoofdstad van de Mammelukken in Egypte.⁹ Hierbij noemt hij dat hij met 'verschillende "Saracenen" en christenen' heeft gesproken over hoeveel christenen er in het land wonen. Saracenen is een ingewikkelde term waarbij etniciteit, geografische gebondenheid en religie elkaar overlappen, maar hier is het vooral van belang dat het in deze periode wordt gebruikt voor moslims.¹⁰ Burchards oudere landgenoot Thietmar, die de Levant bezocht tussen 1217 en 1218, ondernam een pelgrimstocht naar Saydnaya om een heiligdom van Maria te bezoeken.¹¹ Onderweg verbleef hij zes dagen in Damascus. Beide steden lagen in Ayyubidisch gebied en werden voornamelijk bewoond door moslims. Bij Damascus werden Thietmars spullen doorzocht op wijn en moest hij belasting betalen, maar hij kon vervolgens zonder problemen binnenkomen. Ten slotte vertelt Ibn Jubayr dat hij, op de terugweg van zijn bedevaart naar Mekka in 1184, enkele dagen in Akko en

Afbeelding 1: De Al-Aqsamoskee. Bron: Wikimedia Commons

Tyrus verbleef.¹² Beide waren belangrijke kruisvaardersteden met een grotendeels christelijke bevolking. Met het oversteken van deze fysieke grenzen omringden de reizigers zich met mensen uit andere religieuze gemeenschappen, waardoor interreligieuze interacties aan de orde van de dag waren. Er werden echter niet alleen fysieke grenzen overgestoken.

De grenzen tussen religieuze gemeenschappen werden door deze reizigers namelijk ook als permeabel gepresenteerd. Zo vertelt Burchard over een heilige bron in Heliopolis waarin Maria het kind Jezus gewassen heeft. Zowel christenen als moslims gebruikten deze bron om zich ritualistisch te wassen, soms zelfs tegelijkertijd.¹³ Daarnaast vertelt Thietmar, bij zijn schets van Damascus, hoe de islamitische inwoners Ramadan vierden, maar dat er ook vele kerken waren en dat 'elk land vrij was zijn eigen rite te beoefenen'. Bij zijn beschrijving van Saydnaya vertelt hij over het wonder van een islamitische vrouw die Maria aanriep. Maria hielp haar, ondanks haar ongelooft.¹⁴ Bij zijn vertrek uit de Levant op een Genues schip omschrijft Ibn Jubayr ook een ritueel met kaarsen dat werd uitgevoerd door zijn christelijke medepassagiers.¹⁵ Op deze manier laten de auteurs zien dat religieuze praktijken niet strikt gescheiden plaatsvonden, waardoor er zelfs in de context waarbinnen religieuze verschillen het grootst waren interacties konden plaatsvinden. Buiten deze religieuze contexten bestonden er ook sociale grenzen tussen verschillende gemeenschappen.

Deze sociale grenzen werden echter ook dikwijls doorbroken. Dit komt voor namelijk voor in de anekdotes van Ibn Munqidh, waarin hij vertelt over de rondreizen die hij gedurende zijn leven door de Levant heeft gemaakt en opschreef op 88-jarige leeftijd rond 1183.¹⁶ In een van zijn anekdotes vertelt hij over een bezoek aan Jeruzalem, terwijl de stad in het bezit van christelijke Europeanen was. Hier hadden de Tempeliers, een christelijke ridderorde opgericht om pelgrims te beschermen, de Al-Aqsamoskee in gebruik genomen als hun vertrekken.¹⁷ Ibn Munqidh vertelt dat de Tempeliers hem ontvingen wanneer hij op bezoek kwam. Zij maakten dan de naastgelegen moskee, die omgebouwd was tot kerk, voor hem vrij, zodat hij er kon bidden.¹⁸ Ibn Munqidh bezocht Jeruzalem blijkbaar zo regelmatig dat hij, naar zijn eigen woorden, vriendschap had

gesloten met deze christelijke ridders en zij bereid waren hem toe te laten in hun vertrekken en hun kerk als moskee te laten gebruiken. Ibn Jubayr vermeldt ook dat hij samen met zijn reisgenoten accommodatie had gevonden in een huis van een christelijke vrouw en dat Akko dé ontmoetingsplek was voor christelijke en islamitische handelaren. In deze gevallen was religie slechts één aspect van hun identiteit; het was geen obstakel bij het sluiten van vriendschap of bij het huren van huisvesting.

Het feit dat de auteurs de grenzen tussen religieuze gemeenschappen presenteren als permeabel is essentieel voor ruwe representatie. Het laat veel mogelijkheden voor het leggen van interreligieus contact zien, waardoor het een alledaags en bijna noodzakelijk iets werd. Daarnaast toont het aan dat de reizigers religie als slechts één aspect van iemands identiteit zagen en dat het daardoor geen blokkade hoefde te zijn voor interacties. Dat wil niet zeggen dat het altijd zo gemakkelijk ging. Er waren ook plaatsen waar grenzen strenger bewaakt werden en waar interreligieuze interacties minder goed mogelijk waren.

"OVER AKKO SCHRIJFT IBN JUBAYR DAT 'ONGELOOF EN GODDELOOSHEID DAAR HEVIG BRANDEN"

Lokalisatie

Het tweede aspect van ruwe representatie, lokalisatie, wijst op de verschillende normen die voor interreligieuze interacties gelden op verschillende plekken en tijden. Als de reizigers een positieve of negatieve interactie met een bepaald lid van een groep beschrijven, blijkt dit weinig invloed te hebben op het beeld dat ze van de groep als geheel presenteren. Daarnaast wordt de openheid of geslotenheid voor contact op één plek niet gezien als garantie voor hetzelfde op een andere plek.

De normen konden afhankelijk zijn van de ligging van de plek. Na zijn terugkeer uit Saydnaya ging Thietmar bijvoorbeeld op een tweede pelgrimage naar het Sint-Katharinaklooster in het Sinaïgebergte. Tijdens deze reis besloot hij Jeruzalem te vermijden en zich te vermommen als een Georgische monnik. Jeruzalem was in 1187 veroverd door de Ayyubiden en lag in Thietmars tijd dus in islamitisch gebied. Hij schreef dat hij 'zijn leven aan de dood of eeuwigdurende gevangenschap blootstelt' door in deze omgeving te reizen, een angst die hij niet noemde bij de beschrijving van zijn reis door Damascus. Zijn vermoeden bleek correct: zodra hij zich in de omgeving van Jeruzalem begaf, trapte hij in 'een val van de Saracenen' en werd hij gevangengenomen. Gelukkig kende een Hongaarse edelman in zijn reisgezelschap enkele 'Hongaarse Saracenen' die in Jeruzalem woonden. Nadat de edelman contact met hen had gelegd, wisten zij hun vrijheid te regelen.¹⁹

Ibn Jubayr merkte een verschil op in hoe hij werd behandeld in Akko en Tyrus. Over Akko schreef hij dat 'ongeloof en goddeloosheid daar hevig branden' en dat er 'varkens en kruizen in overvloed zijn', waarbij hij varkens als spotnaam voor christenen gebruikte. Over Tyrus schreef hij echter dat de mensen daar minder koppig in hun ongelooft waren en vriendelijker tegenover 'islamitische vreemdelingen'. Daarnaast was de status van moslims daar in het algemeen 'gemakkelijker en vrediger'.²⁰ In Thietmars voorbeeld waren er conflicten uitgebroken rondom de Vijfde Kruistocht en Jeruzalem werd gezien als een aantrekkelijke prijs voor de kruisvaarders, waardoor de spanningen daar hoog waren opgelopen. Bij Ibn Jubayr waren de kruisvaarderstaten net binnengevallen door de Ayyubidische sultan Saladin. Akko werd veroverd als resultaat van

deze veldtocht. Beide steden lagen destijds dus op de frontlinie van conflicten, waardoor de normen van interreligieus contact strikter waren. Damascus en Tyrus werden minder bedreigd, waardoor de sfeer daar opener was. Naast de ligging werden de normen ook beïnvloed door de context van de periode.

De tijd heeft dus ook een invloed op de normen die gelden voor interreligieuze interacties. Naast de bovenstaande voorbeelden komt dit terug in het narratief van Ibn Munqidh. Naast zijn bezoeken aan Jeruzalem en zijn vriendschap met de Tempeliers daar, noemt hij ook gevechten met christenen. Zo illustreerde hij de gevangenneming van christelijke pelgrims voor losgeld door een van zijn vrienden als een heroïsche daad. Dat is ironisch: de Tempeliers, die hij als vrienden beschouwde, hadden juist gezworen deze pelgrims te beschermen. Daarnaast bespreekt Ibn Munqidh ook zijn eigen deelname aan gevechten met kruisvaarders en belegeringen van hun kastelen.²¹ Omdat de context van de periode veranderde, zoals door de opkomst van conflict, veranderden de normen omtrent interreligieuze interacties ook. Op het ene moment was het normaal voor Ibn Munqidh om met christenen te vechten, terwijl het op een ander moment net zo normaal was om vriendschap met ze te sluiten. Dit komt ook terug in de voorbeelden van Ibn Jubayr en Thietmar: als zij respectievelijk Akko en Jeruzalem een jaar eerder of later hadden bezocht, was de sfeer heel anders geweest. Maar wat voor invloed heeft deze diversiteit op het beeld van de ander?

Deze lokaal verschillende normen hadden weinig invloed op verdere interacties en het overkoepelende beeld van andere religieuze groepen. Thietmars ervaring bij Jeruzalem weerhield hem er bijvoorbeeld niet van om zijn reis te vervolgen. Later huurde hij zelfs islamitische Bedoeïenen in als gids, met wie hij in contact werd gebracht door een Griekse vrouw.²² Daarnaast benoemt Ibn Jubayr, kort na zijn schets van de vriendelijke sfeer in Tyrus, dat het volgens hem zondig was voor moslims om in christelijk gebied te wonen, omdat dit vernederend is en betekent dat je je 'mengt onder de varkens'.²³

Ten slotte is de leidende boodschap van Ibn Munqidh dat de christelijke Europeanen dom en gewelddadig zijn, ondanks zijn vriendschappen en interacties met hen. Binnen ruwe representatie verandert dus de manier waarop de reizigers hun interreligieuze interacties presenteren aan de hand van de specifieke contexten waarin ze plaatsvinden. De normen die binnen de ene context golden, golden niet per se binnen de andere context. Daarnaast hadden deze interacties weinig invloed op de interpretatie van de groep als geheel of op andere interreligieuze interacties. Dit gaf aanleiding om bepaalde interacties wel uitgebreid te benoemen en anderen te verbergen of slechts zijdelings te noemen.

Absentie

Absentie is wat de reizigers niet zeggen of niet benadrukken. Wat de reizigers niet benoemen is gebaseerd op wat Alton Becker beschrijft als *silential relations*: 'de relatie tussen een tekst en het niet-gezegde of onzegbare'.²⁴ Het 'niet-gezegde' is hetgeen zo alledaags of vanzelfsprekend is dat het geen verdere toelichting behoeft. Het 'onzegbare' is hetgeen het beeld dat de reizigers van de ander proberen te presenteren tegenspreekt. Hierbij bestaat er een spanning tussen de stereotypes, waarop het gepresenteerde beeld gebaseerd is, en persoonlijke ervaringen, die niet of zijdelings genoemd worden. Hiervoor richt ik me eerst op wat er wel aanwezig is in de verslagen.

Het voornaamste beeld dat de reizigers presenteren was veelal gebaseerd op religieuze stereotypes. Zo heeft Burchards opmerking uit de introductie een overwegend religieuze connotatie; hij beschrijft moslims immers als onrein en zondig. Later in zijn narratief noemt hij Mohammed 'afschuwelijk'. Daarnaast vertelt hij dat moslims kerken

hebben verwoest en omgebouwd tot moskeeën. Bij een van deze kerken illustreert hij een wonderbaarlijk voorval. Een sultan wilde alle rijkdommen uit een kerk plunderen, maar toen zijn werklieden aan de slag gingen, kwam er een grote slang uit de muur gekropen die stenen doormidden beet en een schroeïend spoor achterliet. Daarop zette de sultan het werk stop en liet de kerk met rust.²⁵ Wanneer Thietmar vertelt wat hij in Damascus over moslims heeft geleerd, schrijft hij ook: ‘hun leven is onzuiver en hun wet is corrupt’. Vervolgens geeft hij een beschrijving van Ramadan, waarbij hij opmerkt dat ze overdag wel vastten, maar ’s nachts zoveel aten als ze konden. Volgens Thietmar vereerden ze hiermee Jupiter, die opdroeg dat ‘alles wat bevrediging oplevert eervol is’. Vervolgens schetst hij de manier waarop moslims bidden, waarbij hij spottend schrijft dat ze de grond veelvoudig slaan met hun voorhoofd. Hij benoemt ook dat moslims zoveel vrouwen kunnen hebben als ze kunnen voeden, wat schandelijk zou zijn voor een christelijk publiek. Ten slotte beweert hij dat moslims naar Mekka op pelgrimage gingen omdat Mohammed daar begraven lag, maar dat slechts een voet van zijn lichaam over was, omdat de rest door varkens zou zijn opgegeten.²⁶

Afbeelding 2: Het Sint-Katharinaklooster. Bron: Wikimedia Commons

Ibn Munqidh vertelt ook een anekdote over een bezoek aan Jeruzalem. Volgens hem rende een christelijke Europeaan op zijn gezelschap af en vroeg hen of ze God wilden zien toen hij jong was. Uit nieuwsgierigheid ging het gezelschap met hem mee. De Frank bracht hen vervolgens naar een standbeeld van Maria met Jezus als kind en zei dat het God was toen hij jong was.²⁷ Hoewel Jezus binnen de Islam een profeet is, wordt hij niet gezien als de zoon van God en al helemaal niet als God zelf. In al deze voorbeelden wordt een bepaald stereotype van andersgelovigen neergezet. Burchard en Thietmar presenteren moslims beide als zondig en gierig en onderbouwen dit met stereotypische beelden die vaak niet waar zijn. Daarnaast presenteert Ibn Munqidh op zijn beurt christenen weer als zondaars. Deze religieuze stereotypes vormen de hoofdlijn van hoe andersgelovigen in de verhalen worden gepresenteerd.

Het zijn echter niet alleen religieuze stereotypes die dit beeld vormen. De auteurs maken ook vaak gebruik van etnische stereotypes. Zo schrijft Ibn Munqidh aan het be-

gin van zijn hoofdstuk over 'Franken' dat ze als beesten zijn en geen andere deugden hebben dan moed en strijd lust. Hierbij gebruikt hij Franken als verzamelterm voor alle christenen die vanuit Europa naar de Levant zijn gekomen. Net als bij de term Saracenen zit hier een overlap in tussen religie, geografische gebondenheid en etniciteit.²⁸ In een van de anekdotes uit dit hoofdstuk beschrijft hij een gesprek met een Europese ridder met wie hij bevriend was. De ridder probeerde Ibn Munqidh ervan te overtuigen om zijn zoon mee naar Europa te sturen zodat hij goed onderwijs kon krijgen. Ibn Munqidh vertelt de lezer dat dit een belachelijke gedachte van de ridder was, omdat het onderwijs van de Europeanen nooit zo goed kon zijn als in zijn eigen land.²⁹ In een ander verhaal vertelt hij over een Europeaan die een badhuis bezocht. De Europeaan liep naakt rond door het badhuis en zodra hij de eigenaar tegenkwam trok hij de handdoek die hem bedekte af. Hierbij viel het de Europeaan op dat de eigenaar zijn schaamgebied had geschoren. De eigenaar was hier zo van onder de indruk dat hij de eigenaar vroeg dit ook voor hem én zijn vrouw te doen, wat de onthutste eigenaar deed.³⁰ Het hoofddoel van deze anekdotes was om een beeld van Europeanen te schetsen als onintelligent, met slechte hygiëne en onbeschaamd jegens naaktheid en de omgang met hun vrouw. Deze stereotypen bepalen niet alleen de representatie van andersgelovigen, maar ook de selectiviteit van het narratief.

Zo laten de auteurs de aanwezigheid van andersgelovigen vaak weg uit hun narratief. Neem het tweede deel van Burchards opmerking uit de introductie. Hij zegt dat hij veel vriendelijkheid en gastvrijheid heeft ervaren onder moslims, maar vertelt vervolgens nergens over hoffelijke en genereuze interacties met hen. Ook Thietmar laat moslims vaak weg waar ze wel geweest moeten zijn. Aan het begin van zijn eerste pelgrimage schrijft hij dat hij uit Akko vertrekt 'met enkele Syriërs en Saracenen' in zijn gezelschap, die hij verder nooit meer noemt.³¹ Bij het eindpunt van de pelgrimage, het standbeeld van Maria in Saydnaya, noemt hij alleen de aanwezigheid van een christelijk klooster. Naast het mirakelverhaal over de islamitische vrouw, noemt hij niet dat het Mariaheiligdom ook heilig is voor moslims, terwijl dit tot de dag van vandaag wel het geval is.³² Zijn tweede pelgrimage ging naar het Katharinaklooster in het Sinaïgebergte. Hier zegt hij wel dat het door moslims en christenen vereerd wordt en dat de sultan van Egypte zelf langs is gekomen om de brandende struik te vereren. Vervolgens beschrijft hij twee christelijke gemeenschappen die aanwezig zijn in het Katharinaklooster en licht hij toe hoe zij samenleefden en hoe zij hem ontvingen.³³ Hij geeft echter geen beschrijving van de moskee die aanwezig was op hetzelfde terrein en de moslims die daarbij betrokken waren.³⁴ Ten slotte noemt Ibn Munqidh wel dat hij bevriend was met een Europese ridder en dat ze samen optrokken, maar hij gaat daar nooit verder op in. Zo is te zien dat de reizigers interacties met andersgelovigen vaak niet benoemden in hun narratief, als dit tegen de stereotypes van hun publiek inging. Er zijn echter wel indicaties dat interreligieuze interacties op veel plekken bijna noodzakelijk moeten zijn geweest.

Indicaties van deze noodzakelijke interacties zijn terug te vinden in de reisverslagen. Burchard beschrijft bijvoorbeeld zijn bezoeken aan Jeruzalem, Nablus en Egypte, die allemaal eigendom waren van de islamitische Mammelukken. Daar beschrijft hij wat voor fruit en noten de lokale bevolking at, welke recepten ze ermee maakten en dat vruchten soms vanuit Damascus werden geïmporteerd maar dat dat moeilijk was door de hitte. Van Nablus zegt hij dat het zeer aangenaam en vol van geneugten was. Daarnaast geeft Burchard aan dat hij de Koran had gelezen en gebruikt hij op meerdere plaatsen gelatiniseerde versies van Arabische woorden, wat een indicatie is dat hij enige kennis van Arabisch had.³⁵ Deze kennis over lokale producten en cultuur had hij opgedaan door contact met de lokale bevolking, waarvan de meerderheid islamitisch

was. Thietmar vertelt eveneens over de ambachtslieden, eetgewoontes en religieuze gewoontes in Damascus en dat hij daar bloemen heeft gekocht.³⁶ Dit veronderstelt interreligieuze interacties die hij niet toelicht. Ook in eerdere voorbeelden moet er interreligieus contact hebben plaatsgevonden. Neem bijvoorbeeld Ibn Jubayr. Hij vond huisvesting bij een christelijke vrouw en reisde mee op een Genuees schip. Thietmar vertrok vanuit Akko met moslims in zijn reisgezelschap en werd bij Jeruzalem geholpen door Hongaarse moslims. In al deze gevallen moeten de reizigers contact hebben gehad met andersgelovigen. Ze vertellen hier verder niets over, omdat het te alledaags was of in zou gaan tegen het beeld dat ze probeerden te presenteren.

Soms werden deze interreligieuze interacties echter niet volledig weggelaten. Zo nu en dan komen ze terzijde naar voren, als bijzaak van het hoofdpunt dat de auteurs probeerden te maken. Dit komt voornamelijk voor in de anekdotes van Ibn Munqidh. Een voorbeeld hiervan is zijn anekdote over de Europese ridder waarmee hij optrok. Blijkbaar heeft hij vrij intensief contact met hem gehad, maar hij beschrijft alleen dit ene gesprek. Uit de anekdote over de Europeaan in het badhuis blijkt dat Ibn Munqidhs publiek het geloofwaardig vond dat een Europeaan een badhuis bezocht en hier contact had met de moslims die daar ook aanwezig waren. Ook in de anekdote over de Europeaan die hem God wilde laten zien toen hij jong was, was het niet het schokkende gedeelte dat hij op de straten van Jeruzalem werd aangesproken door een christelijke Europeaan. Uit alle anekdotes komt terzijde terug dat het normaal was dat er sprake was van contact tussen christenen en moslims. Het hoofdpunt van deze anekdotes was om de ander te stereotyperen maar zijdelings blijkt interreligieus contact vrijwel normaal.

Dit is hoe ruwe representatie vorm krijgt binnen de reisverslagen. Het hoofddoel van de auteurs was om een beeld van de ander te representeren dat acceptabel was voor hun publiek of een bepaald doel vervulde. Hierbij verborgen ze de aanwezigheid van andersgelovigen en hun interacties met hen, als dit niet overeenkwam met het beeld dat ze representeerden. Op deze manier kon Burchard aan de ene kant zeggen dat moslims zondig en onrein waren, maar vervolgens zonder schijnbare aanleiding ook benoemen dat ze hoffelijk en gastvrij waren. De interacties die tot het tweede denkbeeld leidden zijn verborgen omdat het 'onzegbaar' was.

Conclusie

Het model van ruwe representatie beschrijft een tekstuele praktijk waarin de auteurs op een gelaagde manier met hun teksten omgaan. Aan de ene kant presenteren ze aan hun publiek een polemisch en veroordelend beeld van de ander. Tegelijkertijd laten ze persoonlijke ervaringen doorschemeren, waarbij interreligieuze interacties vrijwel normaal waren. De drie aspecten van ruwe representatie – permeabiliteit, lokalisatie en absentie – laten zien hoe dit werkt. Dit verklaart tegenstrijdige opmerkingen zoals die van Burchard uit de inleiding van de tekst. Permeabiliteit verklaart hoe hij in contact is gekomen met de moslims die hem gastvrij hebben ontvangen. Lokalisatie laat zien dat de normen omtrent interreligieus contact sterk varieerden. Absentie verklaart waarom hij moslims presenteert als onrein en zondig, terwijl hij vervolgens noemt dat zijn interacties met hen voornamelijk gastvrij en open waren. Al deze aspecten zijn ook ruimschoots terug te vinden in de drie andere reisverslagen. Zo helpt ruwe representatie zichtbaar te maken hoe alledaags en veelvoudig interreligieus contact in hun verhalen verweven is.

Terwijl veel onderzoek, zoals dat van MacEvitt, zich baseert op de perspectieven van autoriteiten, bieden reisverslagen inzicht in een meer alledaags perspectief dat door meer mensen geleefd is. Er zijn nog meer veelbelovende reisverslagen waarin met behulp van ruwe representatie interreligieuze interacties ontdekt zouden kunnen worden.

Daarnaast zou het ook toepasbaar kunnen zijn op andersoortige ooggetuigenverslagen. Het is belangrijk dat dit gebeurt om het beeld van de onoverkoombare verschillen tussen christelijke en islamitische culturen tegen te gaan, aangezien dit nog steeds een grote rol in onze huidige samenleving speelt.³⁷ Door te laten zien dat er meer sprake was van coëxistentie en uitwisseling dan van conflict, wordt duidelijk dat dit vandaag de dag ook mogelijk is en zeker niet onoverkoombaar.

Tomas de Wit heeft de researchmaster Ancient, Medieval and Renaissance Studies aan de Universiteit Utrecht gedaan. Zijn interessegebied is contact en uitwisseling tussen christenen en moslims gedurende de kruistochten

Eindnoten

- 1 J. Tolan, 'The historiography of medieval Christian-Muslim relations (1960-2020)', *De Medio Aevo* 12:1 (2023) 121.
- 2 Burchard van de berg Zion, *Burchard of Mount Sion, OP: Descriptio terrae sanctae*, John Bartlett (red.) (Oxford 2019) 192-193.
- 3 Tolan, 'The historiography of medieval Christian-Muslim relations', 115-119.
- 4 J. Prawer, *The Latin kingdom of Jerusalem: European colonialism in the Middle Ages* (Londen 1973) 17 en 524-533.
- 5 C. Hillenbrand, *The Crusades: Islamic perspectives* (New York 1997) 130-141.
- 6 S. Huntington, *The clash of civilisations and the remaking of world order* (New York 1996) 209-218.
- 7 Tolan, 'The historiography of medieval Christian-Muslim relations', 121.
- 8 C. MacEvitt, *The Crusades and the Christian world of the east: rough tolerance* (Philadelphia 2008) 21-26.
- 9 J. Bartlett, *Burchard of Mount Sion, OP: Descriptio Terrae Sanctae* (Oxford 2019) xxvii-xxxiv.
- 10 S. Akbari, *Idols in the East: European representations of Islam and the Orient, 1100-1450* (Londen 2009) 155.
- 11 Philip Booth, *Thietmar: Person, place and text in thirteenth-century Holy Land pilgrimage* (University of Lancaster 2016) 112-115; D. Pringle, *Pilgrimage to Jerusalem and the Holy Land, 1187-1291* (Farnham 2012) 3-4 en 27.
- 12 R. Broadhurst, *The travels of Ibn Jubayr: being the chronicle of a medieval Spanish Moor concerning his journey to the Egypt of Saladin, the holy cities of Arabia, Baghdad the city of the Caliphs, the Latin kingdom of Jerusalem, and the Norman kingdom of Sicily* (Londen 1952) 16-19.
- 13 Burchard, *Descriptio Terrae Sanctae*, 212-223.
- 14 Thietmar, *Pilgrimage to Jerusalem and the Holy Land, 1187-1291*, Denys Pringle (vert.) (Farnham 2012) 101-107; Thietmar, 'Magistri Thietmari Peregrinatio: Pilgerreise nach Palästina und auf den Sina in den Jahren 1217/1218', Ulf Koppitz (red.), *Concilium medii aevi* 14:1 (2011) 121-221, aldaar 135-142.
- 15 Muhammad ibn Ahmad ibn Jubayr, *The travels of Ibn Jubayr: a medieval journey from Cordoba to Jerusalem*, Ronald Broadhurst (vert.) (Londen, 2019) 338-348; Muhammad ibn Ahmad ibn Jubayr, *Rihla*, William Wright and Michael de Goeje (red.) (Leiden 1907) 303-313.
- 16 P. Cobb, *The Book of Contemplation: Islam and the Crusades* (Londen 2008) xxix-xxxiv.
- 17 S. Schein, 'Between Mount Moriah and the Holy Sepulchre: the changing traditions of the Temple Mount in the Central Middle Ages', *Traditio*, 40:1 (1984) 175-195, aldaar 179-181.
- 18 Usama ibn Munqidh, *The Book of Contemplation: Islam and the Crusades*, Paul Cobb (vert.) (Londen 2008) 147-149; Usama ibn Munqidh, *Usamah's memoirs entitled Kitab al-I'tibar*, Philip Hitti (red.) (Princeton 1930) 134-137.
- 19 Thietmar, *Pilgrimage to Jerusalem and the Holy Land*, 111-112; Thietmar, 'Magistri Thietmari Peregrinatio', 147-149.
- 20 Ibn Jubayr, *The travels of Ibn Jubayr*, 338-343; Ibn Jubayr, *Rihla*, 303-310.
- 21 Ibn Munqidh, *The Book of contemplation*, 89 en 141-142; Ibn Munqidh, *Kitab al-I'tibar*, 77 en 129-130.
- 22 Thietmar, *Pilgrimage to Jerusalem and the Holy Land*, 120-123; Thietmar, 'Magistri Thietmari Peregrinatio', 159-161.
- 23 Ibn Jubayr, *The Travels of Ibn Jubayr*, 341-342; Ibn Jubayr, *Rihla*, 306-307.
- 24 A. Becker, *Beyond translation: essays toward a modern philology* (Ann Arbor 1995) 186-187.
- 25 Burchard, *Descriptio Terrae Sanctae*, 40-41 en 156-161.
- 26 Thietmar, *Pilgrimage to Jerusalem and the Holy Land*, 101-102 en 130; Thietmar, 'Magistri Thietmari Peregrinatio', 135-136 en 170-171.
- 27 Ibn Munqidh, *The Book of Contemplation*, 147-148; Ibn Munqidh, *Kitab al-I'tibar*, 135.
- 28 A. Maalouf, *The Crusades through Arab eyes* (New York 1984) xi.
- 29 Ibn Munqidh, *The Book of contemplation*, 144; Ibn Munqidh, *Kitab al-I'tibar*, 132.
- 30 Ibn Munqidh, *The Book of contemplation*, 149; Ibn Munqidh, *Kitab al-I'tibar*, 136-137.
- 31 Thietmar, *Pilgrimage to Jerusalem and the Holy Land*, 96; Thietmar, 'Magistri Thietmari Peregrinatio', 129.
- 32 B. Kedar, 'Studying the "shared sacred spaces" of the medieval Levant: where historians may meet anthropologists', *Al-Masaq* 34:2 (2022) 111-126, aldaar 117.
- 33 Thietmar, *Pilgrimage to Jerusalem and the Holy Land*, 124-125; Thietmar, 'Magistri Thietmari Peregrinatio', 164.
- 34 B. Hamilton en A. Jotischky, 'The Mount Sinai Monastery: a succesful example of shared holy space', *Al-Masaq*, 34:2 (2022) 127-139, aldaar 131.
- 35 Burchard, *Descriptio Terrae Sanctae*, 24-25, 34-39, 82-87 en 184-191.
- 36 Thietmar, *Pilgrimage to Jerusalem and the Holy Land*, 101-103; Thietmar, 'Magistri Thietmari Peregrinatio', 135-138.
- 37 Tolan, 'The historiography of Medieval Christian-Muslim relations', 121.

DE FATBIKE VAN WELEER

OVER BROMFIETSEN, DE JEUGD, VRIJHEID EN 'NU'

Hamish Castricum

Afbeelding 1: De nieuwe (brom)fietsenwinkel in Heemskerk kort voor de opening in 1961. Linksboven de fietsen en twee RAP bromfietsen. Rechtsvoor een Puch VS50, een van de meest populaire bromfietsen van de jaren '60. De bloemstukjes vullen de nog lege bromfietsplaatsen op.

Voor mijn bachelorscriptie geschiedenis aan de UvA schreef ik over de geschiedenis van de bromfiets in Nederland in de periode 1948 tot ca. 1980. Dit had alles te maken met mijn eigen interesse en een stukje familiegeschiedenis dat ik met mij meedraag. Ik interviewde mijn vader, zijn toenmalige beste vriend en mijn oma ten behoeve van mijn onderzoek. Mijn opa bezat in het midden van de zestiger jaren een (brom)fietsenzaak in het centrum van Heemskerk waar hij voornamelijk veel geld verdiende met de verkoop (en het onderhoud) van Solex-snorfietsen. Ik rijd zelf op een Puch MS50v uit '71 waar ik zo nu en dan op te treffen ben. De interesse in een destijds jonge generatie waar ik met mijn 25 jaar best ver van afsta, ontwikkelde zich tot een hobby. Deze column gaat over mobiliteit, jongeren op bromfietsen, reizen en vrijheid, wetsbepalingen en het maatschappelijk debat omtrent deze zaken, met een knipoog naar het heden.

Toen de bromfiets, destijds nog 'fiets met hulpmotor' genoemd, in 1948 zijn intrede in Nederland deed, ontstond er nieuwe mobiliteit onder werkende en schoolgaande Nederlanders. Nog vóór de personenauto in de jaren vijftig en zestig zijn debuut maakte onder de werkende klasse was er dus de bromfiets. Een 'herenbrommer' van vaderland-

se merken als Sparta, Batavus en RAP was hét vervoersmiddel naar keuze van (ietwat oudere) arbeiders. Dit waren stoer uitzierende schakelbrommers, maar 'beschaafd'. Solide Hollandse techniek, maar niet heel avontuurlijk. Dames reden in die tijd vaak Solex, aangezien ze met een lange rok gemakkelijk op en af konden stappen, net als bij een damesfiets. In de zestiger jaren deed ook de Mobylette EEG zijn introductie, soms ook wel de 'fiets-o-matic' genoemd. Een degelijk damesbrommertje dat hetzelfde marktsegment bediende als de Solex.

Je moest zestien jaar oud zijn om op een bromfiets te rijden, een kenteken voor bromfietsen bestond niet (alhoewel er vanaf '66 wel een verzekeringsplaatje achterop moest), een rijbewijs halen was niet nodig en ook het dragen van een helm was tot 1 januari '75 niet verplicht. Het enige wat uitmaakte voor oom agent was dat er op het voorspatbord een geel plaatje te zien was vanwaar de autoriteiten konden opmerken dat het om een bromfiets ging, en niet om een motorfiets, en dat je verlichting werkte.

Voor de jeugd was de bromfiets een 'projectje', zeg gerust een hobby. Het opvoeren van de brommer was altijd essentieel. De cilinderkop afvlakken, een beetje spelen met het brandstofmengsel of een grotere carburateur monteren: allemaal verboden. Alhoewel de maximumsnelheid was vastgesteld op 40km/u konden knutselaars met zwarte vingers menig bromfiets opvoeren tot rond (of zelfs boven) de 100km/u. 'Buikschuivers' (de sportieve bromfietsen zoals Zündapp en Kreidler) werden vanuit Duitsland geïmporteerd en liepen standaard al ca. 60km/u. Vandaar dat deze 'scheurijzers' soms populairder waren dan wat er in eigen land werd geproduceerd. Begrenzingsapparatuur (zoals op moderne scooters aanwezig is) bestond nauwelijks. De maximum toegestane snelheid kon dus nauwelijks mechanisch worden afgedwongen of 'geknepen', zoals dat destijds heette.

Uiteraard zorgde de komst van de (steeds sneller wordende) bromfiets vanaf het midden van de jaren zestig voor een gevoel van vrijheid onder jongeren, en een gevoel van afschuw onder menig landgenoot. De 'brommervakantie' naar badplaatsen als Renesse en Scheveningen of naar de Limburgse heuvels of de Ardennen was een typisch begrip uit die tijd. Met tent, slaapzak en kookstelletje gingen hele vriendengroepen op pad (wat in sommige gevallen niet lekker lag bij de plaatselijke bewoners). Mijn eigen vader ging in de befaamde hete zomer van '76 met een kameraad op de Zündapp op pad naar Luxemburg, vanaf Noord-Holland. Dat is best een flinke afstand.

De overheid reageerde in het begin laks op het 'bromfietsvraagstuk', zoals het in die jaren bekendstond. De brutale Randstedelijke jeugd begon al snel eigen subculturen te ontwikkelen rond het bezit van een bromfiets. Nozems, Pleiners, Dijkers, Kikkers en Bullen: allemaal op bromfietsen, scheurend en knetterend door de straten. Als je een vetkuif had, reed je op een buikschuiver en als je Beatle-haar had op een Puch of Tomos. Zo was dat gewoon. Voornamelijk Den Haag stond (en staat) bekend als de 'Puchstad' van Nederland. Elk jaar, op de laatste zondag van januari, vindt op de boulevard van Scheveningen en Den Haag het *Kâhwe Klâhwe* treffen plaats. Liefhebbers van oude (voornamelijk Puch) schakelbrommers komen bij elkaar: oudere jongeren die de jeugd opnieuw willen beleven en jongeren die geïnteresseerd zijn in de subculturen van wel- eer.

In de zeventiger jaren veranderde het heersende beeld van de bromfiets als cult-icoon naar een meer sportief, maar toch niet minder populair, vervoersmiddel. In 1970 was het bromfietsenpark op zijn hoogtepunt in Nederland, maar daarna daalde de grafiek. De personenauto werd vanaf de vroege jaren zeventig steeds betaalbaarder en het wagenpark groeide enorm, ten nadele van de populariteit van de bromfiets. Daarnaast werd het voor jongeren aantrekkelijker om na de achttiende verjaardag een autorijbe-

wijs te halen, 'want daar heb je meer aan.' In de jaren '80 was het voor een groot deel over met de bromfietsen. De Fiat Panda's, Peugeot 205's waren voordelige instapauto's waar jong en oud gezellig mee in de file kon staan.

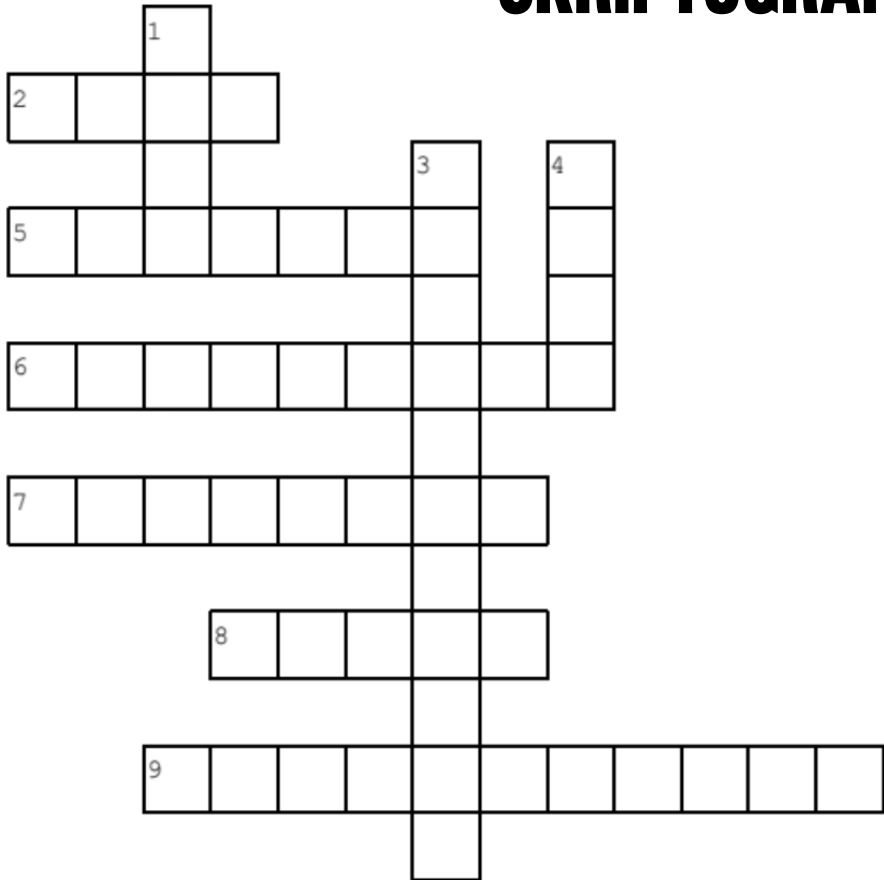
Tegenwoordig wordt er weinig brommer gereden (en dan bedoel ik GEEN scooters). In de kleine straatjes van Nederland zie je allemaal bakbeesten van auto's rijden. Lelijke, boos-uitziende en veel te grote auto's, vaak elektrisch, wat ook levensgevaarlijk kan zijn (want je hoort ze nauwelijks). De moderne overprikkelde, hooggevoelige jeugd met *noise-canceling headphones* of *airpods* schakelt een heel zintuig uit terwijl ze met zo'n 50km/u op een *e-bike* of *Fatbike* langs komen racen. Het is om te huilen. Ik houd een pleidooi voor de terugkomst van de tweetakt schakelbrommer. Met een 'kurkentrekker' heerlijk geurende blauwe rook, een kenmerkend knetterend/brommend geluid dat zegt: 'Hier kom ik! Opzij!'

Hamish Castricum rondde in 2025 de bachelor geschiedenis af aan de Universiteit van Amsterdam. Hij woont in Uitgeest en heeft een interesse in (lokale) cultuur- en techniekgeschiedenis. Daarnaast is hij verzamelaar van muziek, fotografica en hebbedingetjes.

Afbeelding 2: 'Ikzelf op mijn PuchmS50v uit 1971. Genomen op grootfilmformaat (4x5) in 2024.'

SKRIPTOGRAM

Verticaal

- 1. Broers uit Dordrecht op Grand Tour
- 3. Deze worden bezocht tijdens de Grand Tour in Europa
- 4. Open

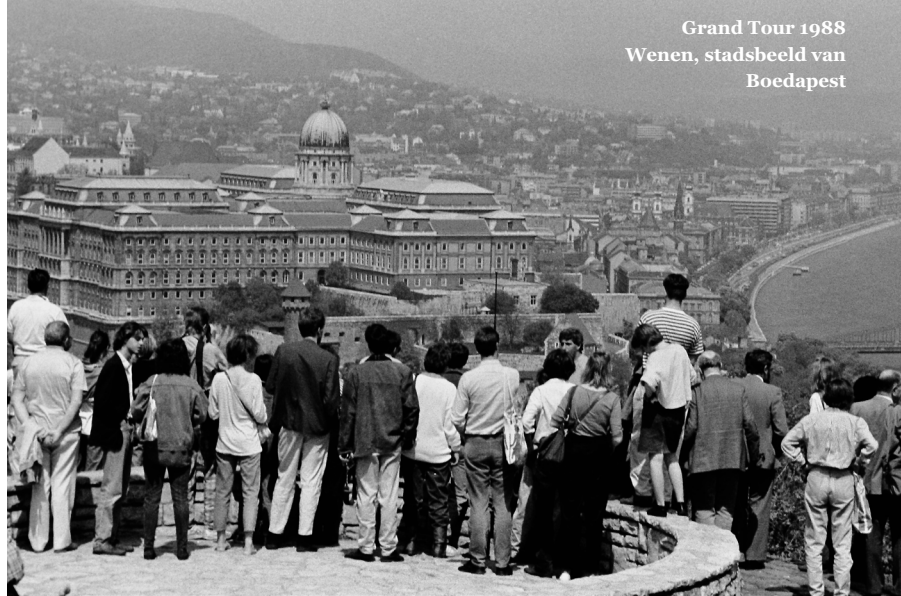
Horizontaal

- 2. Bekend om Orientalism
- 5. Interesse van de proto-toerist
- 6. Fiets met hulpmotor
- 7. Je gaat op reis en neemt mee...
- 8. Beruchte Chinese piraat
- 9. Machthebbers in Egypte vanaf 1250

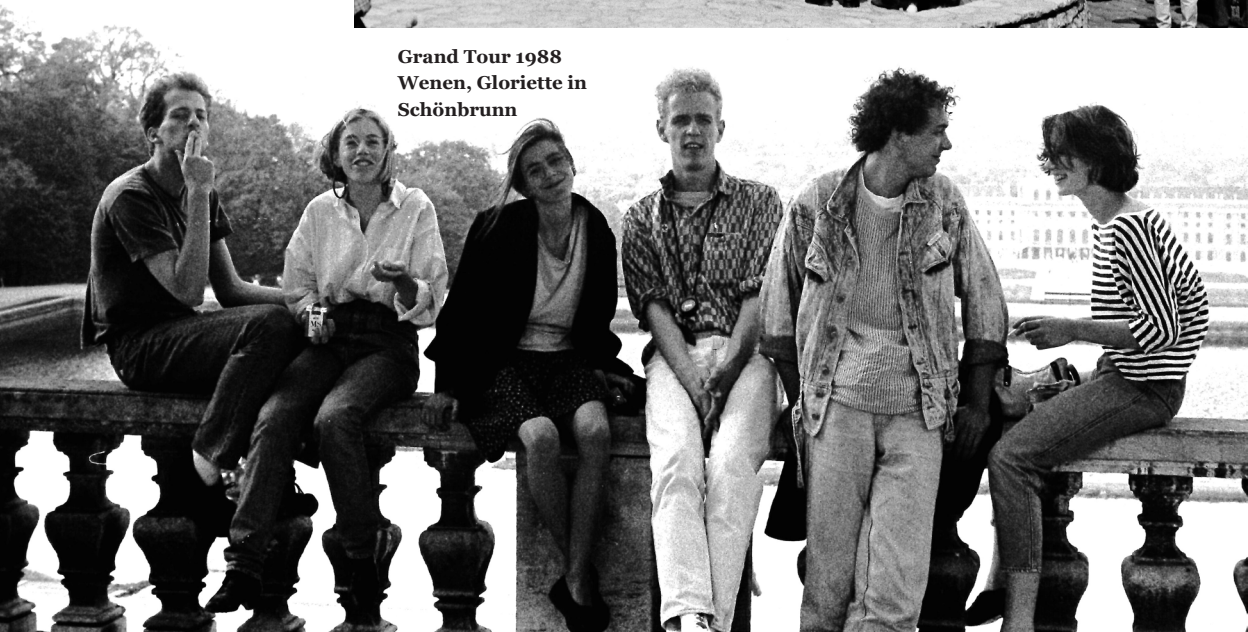

Grand Tour 1988
Wenen Boedapest,
Foto's door Jeroen Prins

Wenen, busrit

Grand Tour 1988
Wenen, stadsbeeld van
Boedapest

Grand Tour 1988
Wenen, Gloriette in
Schönbrunn

DE GRAND TOUR

INTERVIEW MET SABIEN ONVLEE, BRAM MELLINK EN VERA STRIJDHORST

Pim Storm en Didi van Loenen

Jaarlijks organiseert een commissie van studenten aan de Universiteit van Amsterdam de Grand Tour: een reis naar de randen van Europa. Zo'n dertig studenten verdiepen zich een heel semester in de geschiedenis, cultuur en politiek van een regio, die ze vervolgens ruim twee weken met elkaar, een docent en een regio-expert bezoeken. Op 22 november 2025 vond de reünie plaats. Meer dan dertig lichten Tourders haalden herinneringen op over landen die soms niet meer te bereizen zijn of zelfs niet meer bestaan. Drie van hen spraken met Skript. Sabien Onvlee was betrokken bij de eerste reizen en de oprichting van de Grand Tour. Bram Mellink begeleidde het vak van 2018 tot 2023. Vera Strijdhorst ging in 2024 mee naar Georgië en Armenië en zit sindsdien in de commissie die de reis organiseert. Ze vertelden over de geschiedenis van deze reizen, hun persoonlijke ervaringen en de waarde van de Grand Tour.

Van reis naar vak

De Grand Tour begon niet als vak. De eerste studentenreis, een voorloper van de Grand Tour, vond plaats in 1987, vertelt Onvlee. 'Ik ben in '86 geschiedenis gaan studeren en in mijn eerste studiejaar waren vriendinnen van mij betrokken bij een reis naar Polen.' Die vriendinnen hielpen Judith Pollmann, tegenwoordig hoogleraar in Leiden, die deze reis destijds als student-assistent voor professor M.C. Brands (1933-2018) organiseerde. 'Het leek mij ontzettend interessant, zeker op dat moment. Ik was nog nooit achter het IJzeren Gordijn geweest. Het jaar daarop wilde ik weer mee, naar Wenen en Boedapest. Door omstandigheden kon ik het jaar daarna niet mee. Dat was ontzettend jammer, want dat was de reis in mei naar de DDR.' Niemand wist toen nog dat de Berlijnse Muur een paar maanden later, op 9 november 1989, zou vallen. In 1990 ging Onvlee weer mee, naar de Sovjet-Unie. Dit was de laatste informeel georganiseerde reis. 'De belangstelling was zó groot – we waren daar met negentig man op stap – en er werden zulke grote financiële risico's genomen, dat deze reis een institutioneler karakter moest krijgen. In dat jaar hebben we besloten de Grand Tour als vak op te richten, zodat er een stichting was op basis waarvan je de boekingen kon doen.'

In 1991 reisde Onvlee mee met de eerste officiële Grand Tour, naar Italië. De organisatie van de colleges en de reis lag volledig bij de studenten, die voor deelname twee studiepunten konden krijgen. Onvlee weet niet hoe de Grand Tour zijn huidige vorm van twaalf studiepunten heeft gekregen, onder meer omdat er rond de eeuwwisseling een paar jaar geen reizen zijn georganiseerd. Mellink heeft het idee dat dit een geleidelijk proces is geweest. 'Op zich, dat hele karakter van een groep studenten die de reis organiseert en mensen uitnodigt, dat is behouden', meent hij.

Tegelijkertijd is er wel het een en ander veranderd. ‘De eerste voorzitter met wie ik heb gewerkt, herinnerde me er later aan dat de commissie wel aan mij moest wennen. Vaak was het leuk, soms was het strijd.’ Vanuit de opleiding maakte Mellink nieuwe afspraken met de commissie. Voortaan mochten studenten niet meer dan twee keer mee op reis, er werden meer eisen gesteld aan de toetsing, en ook aan sociale en fysieke veiligheid. Dat laatste is volgens Onvlee heel verstandig. ‘Met terugwerkende kracht heb ik nog gedacht: wat een kwetsbaar zootje waren we eigenlijk. Er was die reis wel iemand mee van het reisbureau, maar er waren echt heel weinig afspraken, je kon kwijtraken wat je wilde. Dan waren die bestemmingen best uitdagend: negentig mensen in de metro in Moskou.’

De samenwerking met de opleiding maakt de Grand Tour financieel mogelijk, maar beïnvloedt tegelijkertijd de mogelijkheden van deze reizen. Recent is het duurzaamheidsbeleid vanuit de universiteit een strengere voorwaarde voor subsidie geworden. Vliegen werd de laatste jaren waar mogelijk al vermeden, maar is sinds twee jaar volledig uit den boze, legt Strijdhorst uit. ‘Anders krijgen we van AUF (het Amsterdams Universiteitsfonds, red.) gewoon geen geld.’ Ze ziet dit niet als een obstakel. ‘Het is juist een kans om aan studenten mee te geven dat reizen door Europa met de trein goed te doen is, en bovendien erg leuk!’ Vloog de Grand Tour in 2024 nog naar Georgië en Armenië, dit jaar gaat de reis naar Albanië, Noord-Macedonië, Kosovo en Montenegro per trein, boot en bus. Veel verschilt dit niet van de eerste reizen. Die gingen per bus, omdat vliegen nog te duur was. Alleen naar Moskou vlogen de voorgangers van de Tour, vanuit Oost-Berlijn met *Interflug*, de luchtvaartmaatschappij van de DDR.

Wel anders was de manier waarop de bestemming gekozen en de verblijfplaatsen geregeld werden, vertelt Onvlee: ‘Weet je, reizen naar het Oostblok was toen nog veel ingewikkelder. Voor reizen naar het Oostblok kon je niet zelf accommodaties boeken. Dat deed het reisbureau waar we een paar jaar mee hebben samengewerkt. Na die trips achter het IJzeren Gordijn wilden we iets anders proberen. Dat werd Italië. Ook toen boekte dat reisbureau de bus en de slaapplaatsen.’ Sinds de groei van het internet regelen commissies vervoer en verblijf zelf. Bovendien moeten ze inmiddels rekening houden met eerdere reizen, benadrukt Strijdhorst; recente bestemmingen vallen af. Ze beschrijft het verdere verloop van de selectie: ‘We beginnen met een stuk of zes mogelijke locaties. Vaak zijn dat combinaties van landen en soms zitten daar ook thema-ideeën bij.’ Kosten en reisafstand zijn belangrijk, maar het gaat bovenal om wat een bestemming te bieden heeft.

Reizen, een voorrecht

Sinds de oprichting profileert de Grand Tour zich als een reis naar de rafelranden van Europa. Reizen naar deze randen is zeker niet altijd vanzelfsprekend; sommige eerdere bestemmingen, zoals Syrië en Oekraïne, zijn momenteel zelfs geheel onbereikbaar. Omdat veel bestemmingen buiten de Europese Unie liggen, hebben veel lichten Tourders een paspoort nodig gehad en in sommige gevallen volstond ook dat niet. Mellink vertelt over de bureaucratie die voorafging aan de reis naar Belarus en Oekraïne. ‘Dat betekende veel werk voor de commissie om het visum rond te krijgen. Eén commissielid ging met de paspoorten van de deelnemers naar de ambassade in Den Haag om deze in te leveren. Dat kostte geld en we kregen geen bewijs van afgifte. Een paar weken later kregen we de paspoorten terug met een Wit-Russisch visum erin.’

Visumperikelen kan Onvlee zich van haar reizen niet meer herinneren, wat ze nu

Grand Tour 2019
Bosnie, Servië,
Montenegro,
Albanië, Kosovo;
Bezoek aan het
monument voor de
gevallen partiza-
nenstrijders in de
Slag om Sutjeska
in Bosnië

Grand Tour 2023
Griekenland,
Noord-Macedonië
Bulgarije; Begelei-
ders zien een plein
in Thessaloniki

Grand Tour 2021
Nederland;
Tussentijds wor-
den wattenstaafjes
in neuzen gesto-
ken voor de perio-
dicke coronatest

verbazingwekkend vindt. De grensovergang zelf was wel spannend. ‘Dan werd de bus geparkeerd en kwam er een boos kijkende man in uniform. De hippies met het langste haar moesten soms de bus uit komen. Je was je er allemaal van bewust dat je geen problemen moest krijgen.’ Ook de grensovergang tussen Moldavië en Roemenië was vorig jaar spannend, maar verliep soepel. De grootste uitdaging beschrijft Strijdhorst: ‘Toen we de grens overgingen, bedacht iemand dat we zo weer het Schengengebied ingingen. Daar zijn strengere regels voor tabak en dat was flink ingeslagen.’ Iedereen kreeg een pakje sigaretten in de hand gedrukt, zodat ze gelijk verdeeld waren over de groep. Met de overgebleven sigaretten sprong een van de Tourders voor de grens de bus uit om ze daar nog aan Moldaviërs te geven.

Hoewel deze ervaringen spannende of grappige herinneringen opleveren, laten ze ook zien wat een privilege het is om überhaupt te kunnen reizen. Als begrip is de Grand Tour van oudsher behoorlijk elitair: van de zeventiende tot de vroege twintigste eeuw maakten jonge edellieden een reis door Europa ter voltooiing van hun opleiding. Zo’n reis konden maar weinig mensen maken. De huidige Grand Tour is hier geen exacte kopie van, maar van dit voorrecht werden de Tourders zich op reis wel bewust. ‘Toen we in de Sovjet-Unie waren, kwamen we jonge mensen tegen die alles van ons wilden weten’, herinnert Onvlee zich. ‘Ze hadden het verlangen om de Sovjet-Unie te verlaten en daar naartoe te gaan waar wij vandaan kwamen. Dan besef je wat een luxe het is om een Nederlands paspoort te hebben.’

Door dergelijke beperkingen werd de Grand Tour zelf geraakt in 2020. Vanwege de uitbraak van COVID-19 moest de reis naar Egypte worden afgelast. De reis van het jaar erna vond Mellink de bijzonderste die hij als begeleider heeft meegemaakt: de Grand Tour Nederland. Door aanhoudende lockdowns was de reis een maand uitgesteld, maar in juli kon het toch doorgaan. In Oost-Groningen spraken de Tourders activisten over de gaswinning en met hun bezoek aan de Historische Vereniging Staphorst haalden ze de lokale pers. Deze ongewone reis liet niet alleen zien dat Nederland ook zijn rafelrandjes had; ze heeft volgens Mellink het hele vak gered:

Grand Tour 2024

Georgië & Armenië

Stalin voor het Stalinmuseum in Gori, Georgië

Foto door Vincent van Ee

‘De Grand Tour heeft aan een zijden draadje gehangen. Als we dat jaar geen reis hadden kunnen doen, hadden we geen nieuwe commissie meer kunnen rekruteren en dan had ik me ten eerste afgevraagd of we dan de Grand Tour weer opgestart hadden gekregen. Dus dat is een commissie waar we veel aan te danken hebben.’

Geschiedenis van dichtbij

De redding van de Grand Tour betekent het behoud van een uniek vak. Geen enkele andere universiteit in Nederland biedt tegenwoordig nog zo’n lange reis aan, voorafgegaan door een collegereeks van een heel semester. Strijdhorst, Onvlee en Mellink hopen alledrie dat de reis nog een lange toekomst beschoren is. De mogelijkheid om de impact van de geschiedenis van dichtbij te kunnen ervaren is volgens hen misschien wel de grootste meerwaarde van dit vak. De vele gastcolleges over de politieke en culturele geschiedenis en over het dagelijkse leven gaan pas echt leven wanneer de Tourders op reis zijn.

De directe ervaringen van de herinneringscultuur in een ander land maakten een diepe indruk. Strijdhorst vertelt over het Jozef Stalin Museum in Gori, Georgië: ‘Haast het hele museum was een ophemeling. Alleen in een bezemkast kon je wat vinden over de keerzijde van Stalins regime. Op de muur geplakte A4’tjes vertelden iets over de Goelag.’ Ze herinnerde zich ook de vele EU-vlaggen die in Georgië hingen en de vele keren dat Georgiërs hun Europese identiteit benadrukten. In Armenië zag ze die vlaggen veel minder. Onvlee is Auschwitz bijgebleven. ‘De rondleiding die we kregen daar ging niet over de Holocaust, niet over de Jodenvervolgung. Het ging over alle verschillende mensen uit heel Europa die daar gestorven waren. Voor de gids waren het kameraden, geen Joden. Die communistische invalshoek vonden wij echt opvallend. Auschwitz was voor ons natuurlijk heel sterk verbonden met de Jodenvervolgung. Wij groeiden op met een sterke herinneringscultuur: “Nooit meer Auschwitz.”’

‘Het was een heel absurde en indrukwekkende ervaring’, vervolgt Onvlee. ‘De

Grand Tour 2025

Roemenië & Moldavië

Vera Strijdhorst in Iași, Roemenië

Foto door Vincent van Ee

Grand Tour 2025

Roemenië &

Moldavië

**Onderweg naar een
klooster in Orheiul**

Vechi, Moldavië

**Foto door Vincent
van Ee**

rondleidster pakte bij Birkenau achteloos een wit steentje op en zei tegen ons: “All human bone.” We keken om ons heen en de hele grond was bezaaid met, wat wij dachten, witte kiezelsteentjes. Terug in het hotel bij het diner is iedereen dronken geworden, want niemand kon er woorden aan geven.’ Ook Strijdhorst herinnert zich zo’n collectieve reiservaring: ‘In een museum van Iași, Roemenië, was een aantal ruimtes gewijd aan de lokale Joodse geschiedenis. Daar werd ook een video getoond over de Holocaust. Je zag dat Joden op doodstreinen werden gezet, die heen en weer bleven rijden totdat iedereen was opgepakt. Iedereen die die video had bekeken, kwam er met rode ogen uit en heeft verder niets meer van het museum gezien.’

‘Een plek hoeft niet heel mooi te zijn om interessant te zijn’, zegt Onvlee richting het einde van het interview. Daar sluiten Strijdhorst en Mellink zich bij aan. Als de Grand Tour hun iets heeft geleerd, is het wel dat alle bestemmingen kunnen fascineren. Strijdhorst noemt nog de waarde van een divers reisgezelschap van studenten en docenten, zeker met de vele colleges in coronatijd nog vers in het geheugen. ‘Ik studeer kunstgeschiedenis, maar ken sinds de Grand Tour de docenten geschiedenis beter.’ Mellink benadrukt hoe bijzonder het is dat gelijkgestemden met een interesse voor geschiedenis samen kunnen komen bij de Grand Tour om te leren. Hiermee heeft het vak nog altijd iets weg van de oorspronkelijke Grand Tours. Ook de moderne Grand Tour stelt de studenten in staat om via reizen en het ontdekken van nieuwe plekken en mensen meer te leren over de wereld en over zichzelf.

Sabien Onvlee studeerde geschiedenis van 1986 tot 1992, gevolgd door een postdoctorale opleiding American Studies aan Smith College in de VS. Ze doceerde jarenlang geschiedenis aan het Barlaeus Gymnasium in Amsterdam en werkt momenteel als inspecteur van onderwijs.

Bram Mellink is universitair docent Nederlandse geschiedenis aan de Universiteit van Amsterdam. Met Jesse van Amelsvoort onderzoekt hij de geschiedenis van hiv en aids in Nederland. Eerder schreef hij met Merijn Oudenampsen het boek *Neoliberalisme. Een Nederlandse geschiedenis* (2022).

Vera Strijdhorst studeert in september af bij de master kunstgeschiedenis met als specialisatie middeleeuwse kunst. In 2024 ging ze als student mee op Grand Tour, in 2025 was ze algemeen lid in de commissie en in 2026 voorzitter.

Studeer je aan de UvA en wil je ook mee op reis? De Grand Tour wordt jaarlijks georganiseerd voor bachelor- en masterstudenten geschiedenis, maar is ook open voor andere studenten met een historische interesse. Bekijk voor meer informatie de Instagram-pagina [@stichtinggrandtour](#) of de website, stichtinggrandtour.nl.

HET PASPOORT

MEER DAN EEN REISDOCUMENT

Didi van Loenen

Wie op reis gaat, neemt mee: het paspoort. Het Nederlandse paspoort wordt beschouwd als een van de 'sterkste' paspoorten ter wereld. Bij de Henley Passport Index (HPI), een ranglijst gebaseerd op het aantal landen waar een paspoortbezitter zonder visum naartoe mag reizen, prijkt Nederland nog altijd op een gedeelde vierde plek. Voor de Nederlander geeft het paspoort, in veel gevallen, toegang tot 185 landen.¹ Dit betekent een enorme vrijheid om te reizen. Maar vrij reizen is geen vanzelfsprekendheid. Achter het paspoort gaat meer schuil dan enkel de functie van een reisdocument. Een sterk paspoort als het Nederlandse is het gevolg van een open reisbeleid, politieke stabiliteit en diplomatieke banden. Het wordt daarmee een machtsymbool van wie waar welkom is en wie niet. Nu de diplomatieke banden in de geopolitiek verzwakken en de grenscontroles worden aangescherpt, resteert de vraag hoeveel ons paspoort de komende tijd nog waard is.

In de geschiedenis van het Nederlandse paspoort valt een patroon van fluctuatie te ontwaren. Invoering en afschaffing van het paspoort zijn veelal het gevolg van oorlogs- of vreedetijd. Zo werd het paspoort – toen nog enkel voor de welgestelden – in de tijd van de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden verplicht voor het reizen tussen Nederlands en vijandelijk gebied. In tegenstelling tot vandaag moesten juist vreemdelingen uit het vijandelijk gebied bij hun aankomst een Nederlandse pas hebben.²

Het moderne paspoort zoals wij dat vandaag de dag kennen, stamt uit de Bataafs-Franse tijd. De paspoortwet uit 1813, waarbij het paspoort verplicht werd voor iedere burger, kwam voort uit een sentiment van wantrouwen tegen de voormalige Franse heersers. Het moderne paspoort was hierbij ook nauw verbonden met het nationalisme en werd nu pas echt een identificatiemiddel. Het document vormde een middel voor de staat om het onderscheid tussen staatsburgers en vreemdelingen scherper te trekken en vermeldde onder meer kenmerken als 'gestalte', 'oogen' en 'byzondere tekenen'. In de praktijk beschikten de meeste burgers niet over een paspoort en was vrij reizen toch mogelijk. Een paar jaar later zorgde een stabielere politieke en militaire situatie, in combinatie met het liberalisme, er weer voor dat in het heel West-Europa een zogenaamde 'pasvrijheid' gold.³ Pas met de komst van de Eerste Wereldoorlog werd de paspoortplicht permanent en kwam er daarmee een definitief einde aan vrij reizen. Hoewel er na de oorlog pogingen werden ondernomen om vrij reizen weer mogelijk te maken door Europa, zorgde onderling wantrouwen tussen de mogendheden er wederom voor dat de grenscontroles en paspoortplicht bleven.⁴

De mogelijkheden die het paspoort voor een burger biedt, zijn vaak een weergave van de diplomatieke banden van diens land. Een goed voorbeeld is het Verdrag van Schengen, dat in 1985 gesloten werd tussen de Benelux, West-Duitsland en Frankrijk met als doel de paspoort- en grenscontroles aan de Europese binnengrenzen op te heffen. Naast alle praktische voordelen die het Verdrag teweeg

moest brengen, is het een helder diplomatiek signaal: de deur staat open voor onze bondgenoten en blijft (deels) gesloten voor de vijand. Inmiddels vallen er 29 Europese landen onder het Schengengebied, maar begint het verdrag te kraken. Steeds meer Schengenlanden, waaronder Nederland en Duitsland, stellen toch grenscontroles in en varen zo hun eigen koers. Waar in tijden van onrust diplomatieke samenwerking vereist zou moeten zijn, neemt individualistisch en nationalistisch belang juist toe. Deze beweging valt ook terug te zien in het toenemende aantal grenscontroles en daarmee de opnieuw scherpere paspoortplicht.

Vrij kunnen reizen en daarmee de waarde van het paspoort zijn dus altijd het gevolg van geopolitieke omstandigheden. Een parallel met het heden is dan ook gemakkelijk te trekken. Kijk bijvoorbeeld naar de Verenigde Staten. Nu het land in politieke instabiliteit verkeer, zijn diplomatieke banden verwaarloost en een streng immigratie- en reisbeleid doorvoert, wordt dit ook weerspiegeld in de nieuwe positie die het Amerikaanse paspoort op de HPI inneemt. Waar Amerika in 2014 nog een gedeelde eerste plaats genoot met het Verenigd Koninkrijk, is het nu gekelderd naar de tiende plek.⁵ Het gevolg: veel (rijke) Amerikanen proberen een paspoort van een tweede nationaliteit aan te vragen. Het paspoort representeert dus niet enkel de mogelijkheid om vrij te kunnen reizen en de diplomatieke banden van een land, maar zegt bovenal iets over de interne stabiliteit van het land zelf.

De vraag resteert wat de huidige geopolitiek betekent voor de waarde van het Nederlandse paspoort. Staan wij deze zomer langer aan de grens om het vakantieland binnen te komen, omdat het onderlinge vertrouwen tussen onze wereldleiders reeds is afgenomen? De tijd zal het leren. Tegelijkertijd heeft het Nederlandse paspoort niet voor niets zo'n sterke positie verworven. Daarom zullen de deuren van andere landen niet plots dichtvallen, maar het is hierbij belangrijk om te onthouden dat deze ook niet zomaar openstaan. Naast de mogelijke vakantiestempels brengt ons bordeauxrode boekje dus ook een hoop privilege met zich mee.

Didi van Loenen volgt de bachelor geschiedenis aan de Universiteit van Amsterdam en is redacteur bij *Skript Historisch Tijdschrift*. Haar historische interesses richten zich op migratie en kolonialisme.

Eindnoten

- 1 Henley & Partners, <https://www.henleyglobal.com/passport-index> (geraadpleegd 7 april 2026).
- 2 R. Tijn, 'Nederlandse paspoorten. De politiek van reizen en de identificatie van personen', *Amsterdam sociologisch tijdschrift* 17:1 (1990) 78-79.
- 3 Ibidem, 81-83; D. Heijink, 'Wanneer en waarom is het paspoort ingevoerd?', NRC, <https://www.nrc.nl/nieuws/2010/05/20/wanneer-en-waarom-is-het-paspoort-ingevoerd-11891451-a1378499> (geraadpleegd 6 april 2026).
- 4 IsGeschiedenis, <https://isgeschiedenis.nl/nieuws/geschiedenis-van-het-paspoort-in-nederland> (geraadpleegd 8 april 2026).
- 5 CNBC, <https://www.cnbc.com/video/2026/02/20/why-people-from-wealthy-countries-are-seeking-second-passports.html> (geraadpleegd 5 april 2026).

ze een audiëntie bij de gevangengenomen koning Karel I, die midden in de Engelse burgeroorlog zijn macht had verloren. Eind juli 1647 keerden de broers via Zeeland terug naar Dordrecht.

De praktijk van het reizen

De reis besloeg in totaal meer dan 6.200 kilometer. Op reisdagen legden de broers gemiddeld ongeveer vijftig kilometer af, meestal te paard. Ze kochten onderweg eigen paarden en betaalden voortdurend voor voer, stalling, zadelmakers en hoefsmeden. Daarnaast maakten zij gebruik van schepen voor langere trajecten, zoals de oversteek naar Frankrijk en de reis naar Engeland. Uit Johans kasboek blijkt dat kleding de grootste kostenpost was, aanzienlijk hoger dan vervoer of studie. Hoeden, mantels, kousen, kant, linten, schoenen, pluimen en handschoenen namen een groot deel van het budget in beslag. Dat laat zien dat uiterlijk een voorwaarde was om serieus genomen te worden in de kringen waarin zij zich bewogen. Naast kleding gaven Johan en Cornelis geld uit aan theater, lessen, kaarten, schrijfbestedingen en boeken. Tijdens hun reis schaften de broers verschillende werken aan, zowel studieboeken als populaire literatuur. Ze kochten onder meer recente werken van René Descartes, een algebra van Jacques Pelletier du Mans en de roman *Don Quichot* van Miguel de Cervantes. Boeken waren kostbare aankopen en vormden een belangrijk onderdeel van de intellectuele bagage, die zij mee terugnamen naar de Republiek.

**Afbeelding 2: Parijs, Rue de Seine,
(het huis met de groene poort).**

Tijdens hun reis verbleven de broers in herbergen, waarvan Johan steeds de namen noteerde. Bij langere verblijven huurden ze kamers of namen ze hun intrek in een pension. In Angers woonden ze maandenlang op hetzelfde adres. In Parijs overwinterden ze in het logement *À la ville de Brisac* aan de *Rue de Seine*, een bekende verblijfplaats voor protestantse reizigers, waar in andere jaren ook leden van de familie Huygens verbleven.

Voedsel vormde eveneens een aanzienlijke uitgave. Naast gewone maaltijden noteerde Johan aankopen van lekkernijen als oesters, ham, aardbeien, confituren, citroenen en suiker. Gezamenlijke maaltijden boden bovendien gelegenheid om contacten te onderhouden met diplomaten, bankiers, landgenoten en andere reizigers.

De wereld onderweg

De broers reisden niet met grote hoeveelheden contant geld. In plaats daarvan maakten zij gebruik van wissels en kredietbrieven. In Parijs konden zij terecht bij de invloedrijke bankier Johan Hoeufft, bij wie zij tijdens hun winterverblijf geregeld geld opnamen. Ook elders op de route maakten zij gebruik van financiële contacten. Hun vader Jacob de Witt financierde de reis en hield op afstand streng toezicht. Johan en Cornelis moesten hem geregeld schrijven en hun uitgaven verantwoorden. Correspondentie was daarbij onmisbaar. Brieven hielden het contact met thuis in stand en vormden tegelijk een middel van controle. Post werd langs vaste routes vervoerd en op vaste punten ingeleverd en opgehaald, maar de bezorging bleef traag en onzeker. Brieven konden weken onderweg zijn of zelfs geheel verdwijnen. Onderweg kwamen de broers ook in aanraking met de katholieke religieuze wereld van het zeventiende-eeuwse Frankrijk. In Loudun bezochten zij de ursulinen-non Jeanne des Anges, die bekend stond vanwege vermeende bezetenheid en stigmata. In Zuid-Frankrijk beklommen zij de steile berg naar de grot van Maria Magdalena bij La Sainte-Baume, nog steeds een bekende katholieke bedevaartplaats. Opvallend is dat zij, ondanks hun protestantse achtergrond, tijdens hun grand tour veel van zulke plaatsen bezochten en met buitengewone belangstelling relieken en andere religieuze curiositeiten bekeken en beschreven.

Voor zover bekend schreven Johan en Cornelis niet precies op waarom ze juist deze steden en landen kozen. Maar hun route spreekt wel duidelijke taal. Ze reisden langs plaatsen waar iets te halen viel: een academische graad, goede lessen, Frans taalgebruik, protestantse contacten, betrouwbare geld- en handelsnetwerken, en vooral toegang tot mensen van naam. Daarbij maakten ze, zoals veel reizigers, gebruik van vaste reisgidsen die aanwezen welke steden, routes en bezienswaardigheden de moeite waard waren. Dat sluit aan bij wat Johan later zelf schreef: reizende jongemannen moesten vooral ‘personagiën’ en mensen ‘van renommée’ leren kennen. De Grand Tour was dus geen toeristisch rondje, maar een gerichte leerschool.

Wie vandaag het reisjournaal en het kasboek van Johan de Witt bekijkt, ziet hoe praktisch zo’n grand tour eigenlijk was: een lange reis te paard, twee jaar onderweg door weer en wind, over bergen en slechte wegen, langs herbergen en postroutes. In die alledaagse details wordt zichtbaar hoe jonge regenten hun weg leerden vinden in de internationale wereld waarin zij later zelf zouden opereren.

Ineke Huysman is historicus bij het Huygens Instituut (KNAW) en onderzoekt de correspondentie en netwerken rond Johan de Witt, Constantijn Huygens en de stadhoudersvrouwen in de zeventiende eeuw.

Het journaal en kasboek van de reis worden bewaard op het Nationaal Archief, 3.20.66.01 De Witt Beijerman, inv. nr. 1. Op johandewitt.nl/de-grooten-tour-van-de-gebroeders-de-witt staat een visualisatie van de Grand Tour op Google Maps, samen met informatie over de televisiedocumentaire die hierover in samenwerking met Omroep MAX is gemaakt en verslagen van andere delen van de reis die door het Johan de Witt-team van het Huygens Instituut zijn nagereisd.

EYES WIDE OPEN

INTERVIEW MET HICHAM KHALIDI

Olivia Jaeggi en Krijn Korsman

Hoe gaan we om met ons koloniale verleden en de archiefmaterialen die uit die tijd stammen? Die vraag staat centraal in de tentoonstelling *Eye(s) Open* in het Eye Filmmuseum, die in april 2026 van start ging. Skript-redacteuren Olivia Jaeggi en Krijn Korsman bezochten de tentoonstelling en interviewden gastcurator Hicham Khalidi over deze indrukwekkende tentoonstelling.

De tentoonstelling kwam tot stand met een open call van het Eye Filmmuseum voor een *artist-in-residence*-positie. Daarop volgde een grote hoeveelheid reacties. Een grote groep van deze kunstenaars benoemde hierbij expliciet hun interesse in de collecties uit voormalige koloniën. Vanwege die overlap en het belang om dit onderwerp uit te lichten besloot Eye tien makers een plek te geven en ze samen deze tentoonstelling te laten maken. Op dat punt in het proces werd Khalidi benaderd om als gastcurator mee te werken. In het maakproces zijn de kunstenaars, curatoren, en de betrokkenen van Eye zelf veel met elkaar in gesprek geweest over de betekenis van het project. Kunstenaar Esther Figueroa zei tijdens die gesprekken tegen Khalidi: 'Voor mij is dit nu gewoon een ode aan de mensen op dat scherm.'

De tentoonstelling bestaat uit elf installaties die door kunstenaars en regisseurs zijn gemaakt aan de hand van de grote collectie films uit het archief van Eye. De films stammen uit de twintigste eeuw en zijn gemaakt in voormalige koloniale gebieden. Het betreft voornamelijk beeldmateriaal uit het voormalige Nederlands-Indië, maar ook beelden uit Zuid-Afrika en de Portugese kolonie Mozambique. De tentoonstelling confronteert de bezoeker met het koloniale verleden, de machtsverhoudingen en het geweld die deze regimes in stand hielden, met een expliciete focus op hun uitbuitende karakter.

Khalidi legt over de samenkomst van de verschillende installaties tot één tentoonstelling uit dat het voor hem belangrijk was om iets te maken wat méér is dan alleen maar de som der delen: 'Ik vind het belangrijk om een tentoonstelling niet te zien als een collectie van kunstenaars die gewoon hun ding doen. De kunstenaars moeten weten wat het werk is van de ander en wat de processen zijn van de ander. Ik vind het niet interessant om een tentoonstelling te maken waarin het eindresultaat gewoon maar een product is.'

Dat is onder andere terug te zien in de interdisciplinariteit van de tentoonstelling: in *Eye(s) Open* zit niet één installatie die alleen maar filmmateriaal laat zien of maar één kunstvorm behelst. Er wordt ook gebruikgemaakt van muziek, schilderkunst, en kunstmatige intelligentie. Die combinatie is deel van de reden dat je na elke installatie door wilt lopen naar de volgende, uit nieuwsgierigheid naar wat de volgende kunstenaar heeft gedaan met het videomateriaal uit het archief. Zelfs als sommige installaties van dezelfde films gebruikmaken, maken de beelden, hoewel zwart-wit en soms korrelig, door de interpretaties van de kunstenaars telkens opnieuw indruk.

De elf installaties beslaan verschillende gebieden, onderwerpen en perspectieven. De bezoeker begint bij de installatie *Dominion* van Eline Jongsma en Kel O'Neill. In *Dominion* zijn beelden gebruikt van de katholieke organisatie SVD (*Societas Verbi Divini*) die zijn gemaakt op het eiland Flores in de jaren twintig en dertig van de vorige eeuw. Het werk maakt daarnaast gebruik van generatieve AI om voorgestelde ontmoetingen tussen lokale mensen en missionarissen te verbeelden. *Dominion* begint met een aantal scènes waarin te zien is hoe de lokale bevolking van Flores dieren onthoofdt als offerritueel. Gaandeweg worden zij door de missionarissen bekeerd. Sommige mensen, met name de bekeerde vrouwen, worden door de niet-katholieke bevolking belaagd. Onder het hoofdscherm worden op kleinere schermen, met behulp van AI, scènes afgespeeld waar lokale mensen verzet plegen, omdat de SVD met geweld de oude tradities probeerde uit te roeien. Jongsma en O'Neill stellen dat, 'They [de beelden van SVD] are also examples of cultural erasure: while documenting Flores' rituals and culture on film, SVD missionaries were simultaneously endeavoring to snuff out local spiritual practices and replace them with Catholicism.'¹ De echte beelden laten dit niet zien, maar met behulp van AI kan dat dus wel. Jongsma en O'Neill benadrukken dat zij parallellen zien tussen generatieve AI en de bekering van Flores. Volgens hen verandert onze bestaande cultuur in trainingsdata en 'kopieën van kopieën', en is dit in zekere zin vergelijkbaar met hoe het katholicisme de al bestaande cultuur op Flores verving en verwaterde.²

Het gebruik van AI is een iets twijfelachtiger onderdeel aan de tentoonstelling. Het roept de vraag op in hoeverre iets wat met AI gegenereerd is te beschouwen valt als een kunstwerk gemaakt door een kunstenaar. Er wordt door verschillende installaties op verschillende manieren gebruikgemaakt van kunstmatige intelligentie, dus de mate en hoedanigheid van dit gebruik spelen in dat onderscheid ook een rol. Maar wanneer het een tentoonstelling over gemarginaliseerde groepen betreft, valt de vraag te stellen in hoeverre het gebruik van AI hier een plek in heeft. Desondanks zijn de installaties die hier gebruik van maken wel interessant: zien hoe zo'n interactie tussen de missionarissen en de oorspronkelijke bevolking eruit zou hebben gezien fascineert.

Khalidi vertelt over de meerwaarde van het gebruikmaken van artiesten uit veel verschillende windstreken. Zij zijn onder meer afkomstig uit de gebieden waarvan beeldmateriaal in de tentoonstelling worden getoond:

'Zij hebben een verbinding met die geschiedenis. Kunst maken is niet alleen kunst maken, er zit ook een psychische reden achter. Je doet dat niet zomaar. Je doet dat vanuit een bepaald soort intensiteit; het ligt in je. Die sociale geografie is enorm belangrijk.'

Dat maakte het proces ook emotioneel intensief, voor zowel de kunstenaars als de andere betrokkenen. Khalidi benadrukt dat die kolonialiteit niet een statisch gegeven is, maar doorwerkt tot op de dag van vandaag. Dat geeft het bestuderen en uitlichten van dit materiaal een extra lading. Als kijker merk je dit ook, alsmede de manier waarop de kunstenaars met dat gegeven omgaan. Een van de installaties, *Becoming opaque*, benoemt bijvoorbeeld hoe de mensen die in beeld komen op dit videomateriaal daar nooit toestemming voor gegeven hebben. Ook dit is een vorm van exploitatie. Om dat recht te trekken gebruikt de kunstenaar abstracte beelden en vormen om de lokale bevolking af te dekken of onherkenbaar te maken. Die invalshoek, vanuit ons huidige perspectief, is een goed voorbeeld van op een nieuwe

manier kijken naar dat oude materiaal. In deze opnames werd het filmen van de lokale bevolking nog als vanzelfsprekend beschouwd. Nu hebben we heel andere ideeën over privacy, filmen en gefilmd worden zonder consent.

Een ander geslaagd onderdeel is de korte film *A person of the forest* van Miranda Pennell. Het vertelt een verhaal over de kolonisatie van Sumatra vanuit het perspectief van een orang-oetan. De film staat stil bij het feit dat naast mensen ook de natuur en de dieren, die verzameld en verscheept werden door de kolonialisator, het slachtoffer waren van kolonialisme. Pennell probeert tussen de beelden door te lezen en ze daarmee te her-contextualiseren. Zo beschrijft de orang oetan in de film dat de werkers op de plantage ook verzet pleegden, terwijl dat in de beelden niet te zien is.³

Deze film sluit bedoeld of onbedoeld goed aan bij recente ontwikkelingen binnen de geschiedschrijving. Hierin krijgt het dierlijke subject ook steeds meer aandacht, en zijn historici op het gebied van koloniale en postkoloniale geschiedenis steeds meer bezig om tussen de regels van koloniale archieven door te lezen. *Subaltern studies* probeert daarbij de stemmen van gemarginaliseerde groepen terug te vinden en een prominentere plek te geven. Iets wat deze korte film ook tracht te doen.

Het is aan te raden om voor de tentoonstelling de tijd te nemen: de elf installaties beslaan een veelvoud aan minuten en zijn allemaal de moeite waard om aandachtig bij stil te staan. Er zitten hier en daar ook installaties die sommige bezoekers als ietwat monotoon of kabbelend kunnen ervaren. Ook kan het, wanneer dat niet expliciet benoemd wordt, hier en daar lastig zijn om precies te begrijpen waar je naar kijkt. Desondanks komt er, als je eventjes blijft staan, altijd binnen een korte tijd weer iets interessants in beeld. Het aandachtig bekijken van elke installatie en stilstaan bij de materie van uitbuiting doet de zwaarte ervan bij je indalen. Niet alleen van de plaatselijke bevolking, maar ook van de grondstoffen, de natuur en de dieren. 'De camera's die de Europese kolonisten destijds op de bevolking richtten, hadden daarin ook een machtspositie', vertelt Khalidi. De Europeanen kozen ervoor wat in beeld te brengen en wat niet, en op welke manier het afgebeelde te presenteren. Sommige van de beelden zijn voornamelijk reportages van plaatselijke gebeurtenissen, maar er zitten ook regelrechte propaganda- of reclamebeelden bij, en voorgespeelde toneelstukjes waarin de Indonesiërs hun rituelen voor de camera moesten naspelen. Als je de tijd neemt om erbij stil te staan in welke context die beelden gemaakt werden, bekruipt je tijdens het kijken ervan een akelig gevoel. Zoals Khalidi zelf zegt: 'Door deze beelden te laten zien, reproduceer je eigenlijk dezelfde pijn.' Op sommige reacties dat het een moeilijke tentoonstelling is, is zijn repliek dan ook dat het niet bedoeld was om makkelijk te zijn.

In die zin is deze tentoonstelling een oproep om met elkaar in dialoog te blijven. Over dit verleden, over machtsverhoudingen, over wat we doen met onze geschiedenis en de overblijfselen daarvan, zowel de tastbare als ontastbare. Khalidi stelt zelf: 'Het gaat over erkenning, het gaat over het zichtbaar maken van die processen, het gesprek zelf is misschien wel het belangrijkste in dit hele verhaal.' Projecten zoals *Eye(s) Open* nodigen uit om op een nieuwe manier gesprekken en interacties aan te gaan met archieven, met ons verleden, en met elkaar.

Hicham Khalidi is sinds 2018 directeur van de Jan van Eyck Academie in Maastricht. Hij cureerde de Nederlandse inzending voor de Biënnale van Venetië (2024) en bekleedde eerder curatoriële functies in Parijs, Beiroet, Sydney en Marrakesh. Zijn werk onderzoekt hedendaagse kunst, institutionele praktijken, koloniale geschiedenis, crises en klimaatverandering.

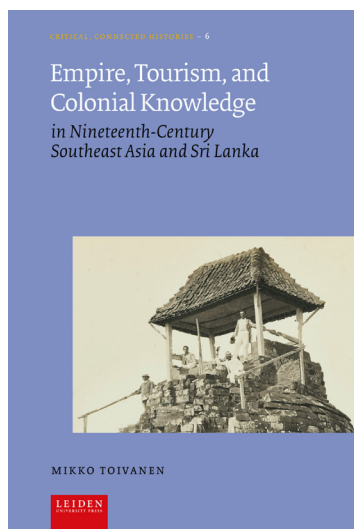
Eindnoten

- 1 Hicham Khalidi, Judith Öfner en Amanda Sarrof (red.), *Eye(s) Open: new perspectives on colonial film heritage* (Amsterdam 2026) 104.
- 2 Ibidem.
- 3 Ibidem, 122.

RECENSIE

EMPIRE, TOURISM, AND COLONIAL KNOWLEDGE IN NINETEENTH-CENTURY SOUTHEAST ASIA AND SRI LANKA

Lourens Crielaard

Mikko Toivanen, *Empire, tourism, and colonial knowledge in nineteenth-century Southeast Asia and Sri Lanka* (Leiden University Press, 2025, 270 pagina's, ISBN: 9789087284664; hardcover, €122.00).

Waar tegenwoordig *travel influencers* hun reiservaringen tot in de kleinste details delen, kende de negentiende eeuw al een genre van reisverhalen waarin verre oorden op een even clichématige en vluchtige manier werden voorgesteld. In *Empire, Tourism, and Colonial Knowledge* onderzoekt Mikko Toivanen een op het eerste gezicht onschuldige, haast banaal subgenre van koloniale reisliteratuur, waarvan de implicaties veel verder reikten dan de luchtige toon doet vermoeden. Aan de hand van 22 boeken maakt Toivanen duidelijk dat dit niet louter onschuldige reisbeschrijvingen waren: het waren evenzo instrumenten die het koloniale project idealiseerden en imperiale dominantie over lokale bevolkingen legitimeerden. Op eloquente wijze plaatst hij deze proto-toeristische literatuur in haar historische context, belicht hij overkoepelende karakteristieken én wijst hij de lezer op de oorverdovende stiltes die deze teksten kenmerken.

Empire, Tourism, and Colonial Knowledge bouwt voort op het proefschrift dat Toivanen in 2019 afrondde aan het European University Institute. Zijn onderzoek ontstond in een periode waarin de transimperiale invalshoek – een benadering waarbij historici benadrukten dat imperialisme niet als een strikt nationale aangelegenheid moet worden begrepen – steeds meer vorm kreeg. Dat perspectief is duidelijk zichtbaar in Toivanens aanpak: hij analyseert reisverslagen van zowel Nederlandse als Britse auteurs over hun reizen door het toenmalige Java, Ceylon, en de Straits Settlements, gebieden die destijds respectievelijk onder Nederlands en Brits gezag stonden. In *Empire, Tourism, and Colonial Knowledge* werkt Toivanen het

transimperiale karakter van zijn proefschrift verder uit en positioneert hij het explicieter binnen het groeiende veld van de transimperiale geschiedschrijving. Deze invalshoek blijkt vernieuwend en levert waardevolle inzichten op. Aan de hand van verschillende overtuigende voorbeelden laat Toivanen zien dat deze reizen mogelijk werden gemaakt door transimperiale netwerken en dat de reizigers de koloniën in kwestie beschouwden als een gedeelde Brits-Nederlandse ruimte.

Wat *Empire, Tourism, and Colonial Knowledge* verder vernieuwend maakt, is het brede bronnencorpus waarop het is gebaseerd. In tegenstelling tot ander onderzoek naar historische reisliteratuur, dat zich vaak richt op één bekende auteur of een enkel werk, kiest Toivanen ervoor zijn blikveld te verruimen door 22 gepubliceerde reisverslagen als samenhangend geheel te bestuderen. De verslagen beschrijven reiservaringen die tussen grofweg 1840 en 1875 zijn opgetekend. Die periode vormt een historisch niemandsland binnen het onderzoek naar imperiale reizen en koloniaal toerisme in de regio die Toivanen onderzoekt: het toerisme had nog niet zijn latere, massale vorm aangenomen, terwijl de meer beschrijvende, wetenschappelijke literatuur over reizen inmiddels ook op zijn retour was. Om die reden typeert Toivanen het fenomeen dat hij in de volgende vijf hoofdstukken analyseert als “proto-toerisme”. Die term is passend, omdat het hier gaat om een vroege, nog niet geïnstitutionaliseerde vorm van reizen waarin wel veelvuldig een toeristisch vocabulaire werd gebruikt.

In het eerste hoofdstuk, dat bij vlagen aanvoelt als een voortzetting van de introductie, schetst Toivanen de achtergronden van de 22 auteurs. Dit waren stuk voor stuk relatief onbekende witte mannen van middelbare leeftijd uit de imperiale middenklasse. Op twee na verbleven zij voor langere tijd in een van de koloniën, bijvoorbeeld als koloniaal ambtenaar of militair. Toivanen erkent dat het boek hierdoor een sterk door mannen gedomineerde geschiedenis presenteert en laat later in het boek ook een enkele vrouwelijke stem aan het woord komen. Toch blijft de vraag bestaan hoe de conclusies zouden zijn uitgevallen als de reiservaringen van vrouwen, die wel degelijk bestonden, meer structureel waren verwerkt.

In de daaropvolgende hoofdstukken bespreekt Toivanen thematisch een reeks terugkerende motieven en literaire strategieën binnen deze proto-toeristische literatuur. Hoofdstuk 2 richt zich op beschrijvingen van natuurschoon, waarbij vooral Ceylon en Java in de reisliteratuur prominent naar voren komen. De natuur oefende een grote aantrekkingskracht uit op de auteurs en werd stevast voorgesteld als exotisch, doch kalm en idyllisch. Beschrijvingen van vulkaanbeklimmingen, bezoeken aan botanische tuinen en plantages, en sterke verhalen van jachtavonturen waren andere karakteristieke aspecten van deze literatuur.

In het derde hoofdstuk analyseert Toivanen de representatie van steden in de regio. Daarbij trok Batavia de interesse van de proto-toerist, terwijl de snelle groei van Singapore nog meer fascinatie opriep. Daarnaast deconstrueert Toivanen de toeristische omgang met overblijfselen van inheemse architectuur, zoals het boeddhistische heiligdom Borobudur op Java en de heilige stad Anurādhapura op Ceylon. Juist wanneer Toivanen tegen de bronnen in durft te gaan, bereiken zijn analyses hun grootste overtuigingskracht. Zo laat hij zien dat de auteurs nauwelijks belangstelling hadden voor de historische betekenis van dit erfgoed en soms zelfs feitelijk onjuiste informatie reproduceerden. Treffend is Toivanens pijnlijke maar noodzakelijke constatering dat de uitbuiting van arbeiders op plantages in deze reisverslagen volledig onbesproken bleef, net als de Matala-opstand in het jaar 1848 op Ceylon. Zulke aspecten pasten simpelweg niet binnen het frivole beeld dat de auteurs van het koloniale project probeerden te schetsen.

Hoofdstuk 4 richt zich op sociale interacties en verhoudingen binnen koloniale samenlevingen, zoals die door proto-toeristische auteurs werden beschreven. Daaruit blijkt dat het sociale leven van de imperiale elites in de koloniale hoofdsteden een sterk internationaal

karakter had en in grote mate steunde op transimperiale connecties. Tegelijkertijd laat Toivanen zien hoe wijdverspreid en grensoverschrijdend stereotypen over de inwoners van de koloniën waren. Die stereotypen richtten zich zowel de Europese inwoners als de bevolking met een gemengde achtergrond en, vooral, de inheemse bevolking.

In het vijfde en laatste hoofdstuk deconstrueert Toivanen een aantal stilistische strategieën die meerdere auteurs gebruikten. Opvallend is hoe nadrukkelijk zij benadrukten geen literaire ambities te koesteren, en dat hun werken daarom niet als zodanig moesten worden beoordeeld. Deze zelfopgelegde stijl kan niet los worden gezien van de traditie waarin deze literatuur zich bevond. Waar eerdere auteurs boeken over de koloniën schreven in een informatieve, wetenschappelijke stijl, werden deze aspiraties in het genre van de proto-toeristische literatuur losgelaten. Toch is duidelijk dat de 22 auteurs deze werken vóór hun reizen wel degelijk raadpleegden en er sterk op steunden als informatiebron. Toivanen weet hiermee een treffend voorbeeld te vinden van de manier waarop wetenschappelijke kennis over de koloniën doorsijpelde naar bredere lagen van de samenleving. Daarmee bewijst hij dat onderzoek naar deze reisliteratuur ons onverwacht veel inzicht kan bieden in imperiale dynamieken en de omloop van kennis.

Al met al heeft Toivanen een prettig leesbaar en vindingrijk boek afgeleverd. Zijn methodologische insteek werpt daarbij meermaals haar vruchten af, omdat deze hem in staat stelt overkoepelende motieven bloot te leggen die anders wellicht aan de aandacht van de lezer zouden zijn ontsnapt. Een keerzijde van zijn benadering is echter dat de afstand tussen de lezer en het historische bronmateriaal groter aanvoelt dan gebruikelijk. In beginsel hoeft dit geen probleem te zijn, maar het frequente en snelle wisselen tussen boektitels en citaten maakt het soms lastig om een volledig beeld te krijgen van de 22 onderzochte werken. Desalniettemin maakt Toivanens uitgezoomde blik op deze ogenschijnlijk lichte kost met zware implicaties het boek de moeite waard voor iedereen die geïnteresseerd is in de soms ongemakkelijke vergelijkbaarheid tussen koloniaal proto-toerisme en hedendaagse reispraktijken.

Lourens Crielaard heeft recent de Research Master History aan de Universiteit Utrecht afgerond. Zijn onderzoeksinteresses liggen in de imperiale geschiedenis van de lange negentiende eeuw, met een bijzondere focus op het Duitse kolonialisme. Daarnaast houdt hij zich bezig met de perceptie van het Ottomaanse Rijk in Europa in deze periode. Momenteel is hij werkzaam als onderzoeksassistent aan de Universiteit Utrecht.

ABSTRACTS

KRIJN KORSMAN

This article examines the Dutch East India Company (VOC) embassy to the Qing court in Beijing (1655–1657) as a case study of early modern intercultural diplomacy. Drawing primarily on the travel account of Joan Nieuhof, it analyses diplomatic negotiations, the interaction of competing political networks, and the role of intermediaries such as interpreters. The embassy reveals how the VOC, a hybrid entity combining commercial and sovereign functions, was compelled to operate within the constraints of the Chinese tributary system. At the same time, it highlights how European frictions between the Dutch, the Portuguese and Jesuit actors shaped diplomatic outcomes far beyond Europe. By foregrounding non-elite actors and cross-cultural communication, this article argues that the mission to Beijing offers a microcosm of global diplomatic entanglements in the early modern world.

OLE LECHNER

This article examines the 1915 travel account of Cairo by the Dutch artist Philip Zilcken, focusing on how he constructed an idealised and orientalist vision of ‘the East.’ Using close readings of both the text and the accompanying sketches, etchings and photographs, and situating Zilcken’s account alongside his cited sources and contemporary orientalist artists, the study demonstrates that Zilcken projected European aesthetic conventions onto Egyptian urban space. By prioritizing aestheticized, ‘Oriental’ motifs over contemporary urban realities, Zilcken reproduces a romanticized vision that aligns with what James R. Ryan calls the ‘domestication’ of foreign landscapes and with Edward Said’s critique of appropriation. Despite his stated aversion to European expansion, Zilcken’s representational choices conform to a decline narrative that implicitly legitimizes Western dominance. The study concludes that Zilcken’s travel writing and imagery are embedded in an orientalist framework and, albeit indirectly and ambivalently, contribute to the cultural legitimization of Western imperialism.

TOMAS DE WIT

This article explores interreligious interactions in traveller accounts from the Levant during the Crusades. While this period has often been characterised by conflict between Christians and Muslims, these sources paint a more layered image. Drawing on four accounts written by Ibn Munqidh, Ibn Jubayr, Thietmar, and Burchard, this article introduces the concept of ‘rough representation’, inspired by Christopher MacEvitt’s model of ‘rough tolerance’. This model describes a textual practice in which the travellers simultaneously represent polemical stereotypes while also showing practical experience of interreligious interactions. Rough representation consists of three characteristics: permeability, localisation, and absence. Together these show how interreligious contact is obscured and embedded by these texts. This approach highlights that contact between religious communities was frequent and normalised in traveller accounts, which offers a rebuttal to the narrative of perennial conflict and animosity between Christians and Muslims that still prevails today.